

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
USUTEADUSKOND

Nansy Raudsik

Islami kalmistud ja matused Eestis tatarlaste kogukonna näitel

Bakalaureusetöö

Juhendajad

Helen Haas (*PhD*)

Ege Lepa (*PhD*)

Tartu 2025

Sisukord

Tänuõnad	4
Sissejuhatus	5
Lühiülevaade probleemi senisest uuritusest	5
Töö eesmärgi ja uurimisülesande püstitamine.....	6
Teema valiku põhjendamine ja piiritlemine	6
Ülevaade töös kasutatud tähtsamatest allikatest ja uurimustest	6
Uurimis- ja analüüsimeetod.....	7
Valim	8
Piirangud.....	8
1. Islami kalmistud	10
1.1. Kalmistud Lätis, Leedus ja Valgevenes	10
1.2. Islami kalmistud Eestis	10
1.2.1. Tallinna ja Tallinna piirkonna kalmistuosad: Siselinna, Liiva ja Maardu kalmistuosad	10
1.2.2. Narva Siivertsi kalmistuosa ja Narva-Jõesuu Riigiküla kalmistosa.....	11
1.2.3. Rakvere Tõrma kalmistuosa	12
1.2.4. Tartu Raadi kalmistuosa	13
1.2.5. Pärnu Alevi kalmistuosa.....	14
1.2.6. Võru linnakalmistu	15
1.2.7. Muud matmispaigad	15
1.3. Järeldused	16
2. Islami matused Eestis.....	18
2.1. Tatarlaste matused	19
2.1.1. Enne surma	19
2.1.2. Surm	20
2.1.3. Pesemine.....	22
2.1.4. Riietamine	25
2.1.5. Asetamine kirstu.....	26
2.1.6. Matusetseremoonia: praktikad ja rituaalid	27
2.1.7. <i>Şadaqa</i> , rätikud.....	32

2.1.8. Mälestuspäevad	33
2.2. Järeldused	35
Kokkuvõte	37
Kasutatud kirjandus ja allikad	39
Lisa 1	43
Summary	44
Annotatsioon	46
Lihtlitsents töö avaldamiseks	47

Tänuõnad

Käesoleva bakalaureusetöö valmimine ei oleks olnud võimalik ilma mitmete asutuste ja inimeste toeta.

Soovin tänada Muinsuskaitseametit, Pärnu, Võrumaa, Viljandi, Järvamaa, Saaremaa, Hiiumaa ja Valga Muuseumit, Toomas Abilist, Carl-Dag Lige'd ja Helina Tennassilma, kes aitasid leida ning võimaldasid ligipääsu vajalikele andmetele, toetades antud töö koostamist igakülgselt. Samuti soovin tänada ka Eesti tatari kogukonda, kes otsustasid panustada osalemisega antud töö valmimisse, ning juhendajaid.

Sissejuhatus

Islami jälgi Eesti pinnal tähistavad 2010. aastal Peipsi järve lähedalt, külast nimega Pusi leitud araabia päritoluga mündid, mille vanus ulatub umbkaudu 10. sajandisse (Leimus 2020, 97). Esimesi märke moslemite püsivast kogukonnast Eestis leidub 18. sajandist, kui tekkis esimene suurem islami kogukond pärast Eesti- ja Liivimaa kubermangu liitmist Vene keisririigi koosseisu. Enne seda leidub viiteid tatarlaste püsima jäämisest peale Liivi sõda, kui neile eraldati maid rannarootslaste aladel, kus nad hiljem kohaliku rahva hulka sulandusid (Lepa 2016, 75). Eesti esimene moslemite organisatsioon registreeriti 1928. aastal Narvas (Ringvee 2012, 195) ning teine Tallinnas 1940. aastal (Abiline 2008, 72). Enne Eesti taasiseseisvumist 1988. aastal registreeriti Tatari Kultuuri Selts, mille eesmärgiks sai kohaliku islami koguduse taastamine (Rohtmets 2018, 177). Tatari Kultuuri Selts oli eelkäija tänapäeva Eesti Islami Kogudusele, mis koondab enda alla islami kogukondi Eestis, sealjuures ka tatarlasi. Peale tatarlaste tasub mainida ka türgi moslemeid, kes sattusid Eestisse 1877-1878. aastatel toimunud Vene-Türgi sõja järgselt sõjavangidena (Koov 2019). Edaspidi käsitletakse töös ka lühidalt nimetatud Türgi sõjavange, kuna see aitab selgitada islami kalmistuosade kujunemise tausta Eestis ja eristada tatarlastega seotud kalmistuosid.

Töö koosneb sissejuhatuses, kahest sisulisest peatükist ning kokkuvõttest. Esimene sisuline osa annab ülevaate islami kalmistutest Eestis, pöörates tähelepanu tatarlastega seotud kalmistutele. Teine peatükk tutvustab uurimuse käigus kogutud andmeid ja nende analüüsi, mis puudutab islami matuste läbiviimist ja nende kohanemist Eesti oludega, keskendudes tatarlaste kogukonnale. Osaliselt on kajastatud ka infot kalmistute kohta, mis on saadud intervjuudest.

Lühiülevaade probleemi senisest uuritusest

Eestis on moslemite kalmistutest antud ülevaade nii Raine Linnase, Ringo Ringvee kui ka Priit Rohtmetsa poolt ning Ege Lepa on uurinud Eesti islamikogukonna dünaamikat ja arengulugu aastal 2019, kuid siiani puudub ülevaade sellest, kuidas täpsemalt on kohanenud islami matused Eestis. Uuringud väljaspool Eestit annavad ülevaate sellest, kuidas kohalikud riiklikud regulatsioonid on pannud võõrsil olevaid islami kogukondi kohanema matusetraditsioonidega.

Islami matusekorralduse kohaselt tuleb surnukeha matta võimalikult kiiresti, eelistatavalt 24 tunni jooksul, asetades keha kirstuta hauda, mähituna valgetesse kangastesse (Green 2006, 278). Islami maailmast väljaspool ei ole sageli võimalik neid tavasid täielikult

järgida. Näiteks Hispaanias olevate islami matuste kohanemine kohalike regulatsioonidega muutus eriti pärast Covid-19 pandeemiat, mil kohustus matta surnukeha kirstus tekitas kõrvalekaldeid traditsioonilisest islami matuse viisist. Kirstu sisse pandi mulda, et surnukehal oleks siiski ka kokkupuude maaga (León 2023, 10). Ka Belgias maetakse moslemeid kirstudesse, sest pinnas ei ole sageli piisavalt stabiilne järgimaks traditsioonilisi võtteid (Ahaddour 2017, 2).

Töö eesmärgi ja uurimisülesande püstitamine

Lähtudes eelnevast, keskendub käesolev bakalaureusetöö Eestis elavate tatarlaste matustele Eesti Vabariigis, mida varasemates uurimustes autorile teadaolevalt põhjalikumalt käsitletud ei ole. Peale selle käsitleb antud bakalaureusetöö ka spetsiifilisemalt moslemitele eraldatud kalmistuosasid Eestis, sest siiani on olemas vaid põgusad lühiülevaated moslemite kalmistutest Eestis. Uurimuse eesmärk on saada teada, kus korraldavad tatarlased tänapäeval matmisi ning millised on tänapäevani säilinud matusetraditsioonid ehk kuidas on kohanenud ning arenenud tatarlaste matused ning kalmistukultuur Eestis.

Teema valiku põhjendamine ja piiritlemine

Tatarlaste matuse- ja kalmistukultuuri uurimine on oluline, kuna tatarlased moodustavad Eestis vähemusrühvuse ning peavad seetõttu kohanema erinevate ümbruskonnast tulenevate mõjudega, mis mõjutavad nende kultuuri ja põlvest põlve edasi antud traditsioone. Samamoodi on need mõjud kujundanud ka tatarlaste matusetavasid ja kalmistukultuuri. Tuleb arvestada, et igal tatari kogukonnal väljaspool Tatarstani on olnud oma unikaalne arengutee, sealhulgas ka Eestis. Seetõttu on oluline koguda ja talletada teavet säilinud traditsioonide, kombestiku ja kalmistukultuuri kohta ning võimalusel ka mälestusi varasemalt eksisteerinud kalmistutest. Veel leidub kõrgealisi tatari kogukonnaliikmeid, kes omavad väärtuslikke isiklikke mälestusi, mis aitavad minevikupärandid mõista ja säilitada. Uuringu tulemused tatarlaste kogukonna kohta annavad suure panuse Eestis asuva islami kogukondade uurimisse, eriti islami matuste spetsiifikasse Eestis.

Ülevaade töös kasutatud tähtsamatest allikatest ja uurimustest

Bakalaureusetöö teoreetiline osa tugineb varasematel teadusuuringutel, ajaloolistel erinevatel digitaliseeritud alevi- ja surnuaiaplaanidel Rahvusarhiivist, Eesti Rahvusraamatukogu DIGAR digitaalarhiivis olevatele väljaannetel, Eesti Rahvusarhiivis leiduval „Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944“, Muinsuskaitseameti, Haapsalu, Pärnu, Võru, Viljandi,

Saaremaa, Hiiumaa, Järvamaa ja Valga Muuseumite kirjavahetustest ilmnenu infol. Kasutatud on ka Eesti Muuseumide veebiväravast ning Rahvusrhiivi Virtuaalsest Uurimissaalist saadud informatsiooni. See aitas leida infot ning kindlaks teha moslemitele ajalooliselt eraldatud kalmistuosadest Eesti linnades. Samuti on tehtud koostööd Toomas Abilise, Carl-Dag Lige ja Helina Tennasilmaga, kes aitasid oma panusega informatsiooni hankimisse antud töös. Käesoleva töö koostamisel on tuginetud Raine Linnase, Ringo Ringvee, Priit Rohtmetsa ja Ege Lepa uurimustele ning väljaannetele ning samuti ka Eesti moslemite kuukirjale „Iqra“. Islami matusekombestiku kohta väljaspool Eestit sain teadmisi Leor Halevi raamatust „Muhammad’s Grave“, Jennifer ning Michael Greeni raamatust „Dealing with Death: A Handbook of Practices, Procedures and Law“ ja Chaïma Ahaddour ning Juan Luis De León artiklitest.

Uurimis- ja analüüsimeetod

Uurimustöö käigus tehti välivaatlusi kõikides teadaolevates islami kalmistuosades Eestis, nii aktiivselt kasutuses olevates kui ka mitte kasutuses olevates, et selgitada välja islami kalmistuosade asukohad, tatarlaste tänapäevased matmiskohad ning hinnata kalmistute seisukorda.

Samuti viidi läbi intervjuud tatari kogukonna liikmetega seoses matuste läbiviimisega Eestis. Informatsiooni hankimiseks kasutati kvalitatiivset uurimismeetodit – poolstruktureeritud intervjuud, mille puhul intervjuu korraldus on osaliselt reglementeeritud. See meetod andis lisaks ettevalmistatud küsimustikule võimaluse esitada intervjuude käigus teemaga seotud lisaküsimusi uue või täpsustava informatsiooni hankimiseks, mis tekkisid intervjuusid läbi viies. Intervjuudest saadud andmeid kasutati ainult teadustöö piires ning intervjuueeritavate isikute andmeid ei avalikustata, v a sugu. Intervjuud salvestati ning kirjutati ümber paari päeva jooksul pärast intervjuu toimumist. Transkribeerimisel ei kasutatud isikut tuvastada võimaldavaid andmeid. Transkribeerimisel kasutati isikutele määratud koode. Saadud infot analüüsiti tavapärase sisuanalüüsi toel, mis aitas tuua esile vajaliku teabe. Sisuanalüüsi kasutamise eesmärk oli analüüsida intervjuude materjali, et tuvastada selles esinevaid mustreid, teemasid ja tähendusi (Laherand 2012, 291). Selle meetodi abil toodi esile korduvad sisulised elemendid, mis võimaldasid teha järeldusi uuritava nähtuse kohta .

Intervjuude helisalvestised kustutatakse koheselt pärast bakalaureusetöö kaitsmist. Ümberkirjutatud materjali intervjuudest ning uurimusega seotud dokumentatsiooni säilitatakse digitaalselt kuni bakalaureuse lõputöö kaitsmiseni (juuli 2025) ülikooli serveris, millel on juurdepääs uurimuse läbiviijal, uurimuse kaasjuhendajal ja uurimustöö juhendajal.

Uurimustööga seotud paberkandjal olevaid nõusoleku vorme säilitatakse kuni bakalaureuse lõputöö kaitsmiseni (juuli 2025) usuteaduskonna juhatuse kabineti lukustatud seifis.

Intervjuud viidi läbi kolmel viisil – silmast silma, kirja teel ning läbi Whatsapp äpi telefoni teel. Intervjuude salvestamine toimus diktofoni vahendusel. Uurimise käigus viidi läbi kaheksa poolstruktureeritud intervjuud üheksa inimesega: kolm silmast-silma kohtumiste, kolm telefoni teel ja kaks läbi kirjavahetuse. Üks intervjuudest viidi läbi kahe inimesega korraga. Intervjuud toimusid nii eesti kui ka vene keeles. Intervjuudest saadud andmete analüüs jaguneb vastavalt peamistele tatarlaste matusetraditsioonidele: toimimine enne surma, toimimine surma korral ning pärast surma, surnukeha pesemine, surnukeha riietamine ning matustel sooritatavad rituaalid ja praktikad. Intervjuude käigus kogutud andmeid käsitleti vastavalt Tartu Ülikooli eetikakomitee juhenditele ning intervjuude läbiviimine toimus kooskõlastatult eetikakomiteega. Mõningate intervjuude puhul on kasutatud transkribeerimise vahendina *Turboscribe.ai*-d. Seda eriti transkribeerides venekeelseid intervjuusid, mille tõlkimisel kasutati *Google translate*'i abi.

Valim

Esialgne plaan oli keskenduda esmalt kogukonna juhtivatele isikutele ning tutvustada oma uurimustöö plaani ja eesmärki, sest suure tõenäosusega on nemad antud küsimustega matustest kõige rohkem kokku puutunud. Intervjueeritavate leidmiseks kasutati Ege Lepa poolt antud kontakte Eesti tatari kogukonnas Tallinnas ning lisaks otsiti kontakte ka läbi interneti Narva tatari kogukonna liikmetega. Edasine informantide leidmine toimus lumepalli meetodil, mille juures iga intervjueeritav võis soovitada järgmist potentsiaalset intervjueeritavat. Eelduseks olid kogemused seoses matustega ja soov oli leida nii mees- kui naissoost informante võrdselt. Informandid on jagatud vastavalt märgistele järgnevalt: T-meess , TN – naine. Number märgistuse taga on informandi eristamiseks ja pandud vastavalt intervjuu toimumise järjekorrale, et eristada informante üksteisest. Lisaks esinevad ka väikesed erisused Narva ja Tallinna kogukondade vahelistes matusetraditsioonides – erisused on välja toodud analüüsis.

Piirangud

Esialgne plaan oli teha ainult silmast silma intervjuusid, kuid olude sunnil kasutati ka kirjavahetuse ning telefonivestluse võimalust. Kõige keerulisemateks osutusid kirja teel läbi viidud intervjuud, kuna esialgne eeldus oli, et eelnevalt saadetud küsimustik võimaldab

informandil mälestusi läbi mõelda, intervjuuks valmistuda ning luua usalduslik suhe uurijaga. Siiski tõi see meetod kaasa ka vastuseid, mida võib pigem käsitleda üldise informatsiooni vahendamisena teatud allikatele tuginedes kui isiklike kogemuste jagamisena. Antud olukord võis tuleneda asjaolust, et intervjuud võeti väga tõsiselt, millega kaasnes teatud kogukondlik surve esindada oma kogukonda väärilt. Lisaks väärrib mainimist, et osa informante soovis enne intervjuud kindlasti tutvuda küsimustikuga ning suhtus uurijasse algselt pigem skeptiliselt. Seda võib pidada uurimistööd mõjutavaks teguriks, sest vanemaealine elanikkond võib tänapäeva maailmas olla võõraste helistajate ja küsitlejate suhtes negatiivselt meelestatud, arvestades telefoni teel tehtavate pettuste populaarsust. Esines ka raskusi saamaks ühendust informantidega e-maili teel, sest teatud e-maili teenuse pakkujad nagu mail.ru lükkasid ülikooli süsteemist edastatud e-maili tagasi.

1. Islami kalmistud

1.1. Kalmistud Lätis, Leedus ja Valgevenes

Islami kalmistukultuuris on omad eripärad. Kalmistukultuuri väljendab moslemite poolt rajatud kalmistute ilme. Hauakividele islamimaailmas hakkasid tekkima kirjed palvetest juba 8. sajandil. Nende ülesanne oli viidata lahkunu uskumustele ning päästa teda piinadest pärast surma. (Halevi 2011, 229) Selline arusaam on kujundanud haudade välimust ka tänapäeva moslemite seas. Samas on moslemite matusepaikade ilmet väljaspool Araabia riike kujundanud ka kohaliku keskkonna eripärad.

Leedus leidub viiteid kuuest islami kalmistust, millest kaks on hävinenud Nõukogude ajal (Žemaitis 2017). Leedu tatarlastel on kalmistutel olnud kombeks tähistada peale hauakivide haudasid ka lihtsate põllukividega ning kuigi väiksemate põllukivide kasutamise märke leiab ka teistelt kalmistutelt, siis leidub Leedu islami kalmistutel selgelt kohalikke mõjutusi. Tänapäeval võib leida kohalike islami kalmistute hauakividelt ka lahkunu pilte (Miškinienė 2021). Valgevenest võib leida 26 tatarlaste kalmistut (Spatolya LLC) ning ka Valgevene islami kalmistult võib leida hauakividelt pilte (pikabu.ru). Tasub ka ära mainida, et pealinnas Minskis asuvast kalmistust tänapäevaks on säilinud vaid vähesed säilmed (Zelenkov 2006). Läti kohta leidub infot vaid kahe islami kalmistu kohta. Nendeks on Jekabpilsis tatari kalmistu ja Riias asuv Musulman kapi Mikela kapi kalmistul (Ščerbinskis 2016, 129; 134). Ka Läti kalmistutel võib kohata märke fotodest hauakividelt (Hussain 2017).

1.2. Islami kalmistud Eestis

Tatarlaste paikseks jäämisega Eestis kaasnes vajadus ka matmiskohtade järgi. Moslemitele eraldatud kalmistuosad Eestis on olnud mitu. Teadaolevalt on kalmistuosad moslemitele eraldatud Tallinnas, Maardus, Tartus, Rakveres, Narvas ja Narva-Jõesuu lähistel. Esineb ka kirjeid islamikalmistuosadest Pärnus ja Võrus. Kajastatavas ülevaates on kasutatud erinevaid saadaolevaid allikaid, lisaks on sooritatud välisvaatlusi teadaolevatele islami kalmistuosadele Eestis. Lisaks eelnevale on lisatud juurde ka info, mis selgus intervjuude käigus.

1.2.1. Tallinna ja Tallinna piirkonna kalmistuosad: Siselinna, Liiva ja Maardu kalmistuosad

Esimene islami kalmistu rajati tatarlaste poolt 20. sajandi alguses Tallinnasse Siselinna kalmistule. Pealinna esimesest moslemite kalmistust on praeguseks säilinud vaid võsastunud

ala, sest Nõukogude Liidu rünnakus sai kalmistu suuri kahjustusi ning Nõukogude ajal otsustati rajada kalmistu alale ladu ja hiljem autobaaas. Kuigi pärast sõda korraldati antud kalmistule veel matmisi, siis kalmistu ametlik sulgemine toimus 1955. aastal. (Lige 2007, 90) Omastel lubati korraldada ümbermatmisi Liiva kalmistule (Linnas 2004, 2172). Endise Siselinna kalmistu asukoht jääb praeguse Tehnika tänava äärsse ala vahetusse lähedusse. Selles on säilinud aastaks 2025 vaid osaliselt püstine kivimüür ning kivid, mis on erinevates hunnikutes (kalmistu välivaatlus 28.02.2025). Lisaks võib sealt leida hauakive, mis ei ole seotud tatarlastega ega matmispaigaga.

Tallinnas tatarlastele eraldatud tänasel päeval aktiivselt kasutuses olev kalmistuosa asub Liiva kalmistul ja teine aktiivne kalmistuosa asub Tallinna lähistel Maardu kalmistul (Peensoo 1997, 5). Antud kalmistutele maetakse ka moslemitest mittetatarlasi. Küllastades kalmistuid nii Maardus kui ka Liival on märgata, et paljudel hauakividel esineb ka lahkunust kujutatud pilte (Liiva kalmistuosa välivaatlus 28.02.2025, Maardu kalmistuosa välivaatlus 23.11.2024). Islami kalmistutel on see pigem ebatavaline ja vähe levinud. Hauakive on kaunistatud nii valgete kui ka kuldsete kirjadega. Leidub hauakive, millel on kujutatud mošeesid. Märgata on samuti haudu dekoreerivaid kunstlilli ja taimi. Liiva kalmistul on Tallinnas asuvatest kalmistustest suurim tatarlastele eraldatud ala – seal leidub matmisi alates Siselinna kalmistu sulgemise aastast. Uuemad hauaplatsid jäävad Valdeku tänava sõidutee poole surnuaeda läbivast kõnniteest nii paremale kui ka vasakule. Vanemaid haudu leiab surnuaia tagumisest osast. Kalmistuportaalilt Liiva kalmistu tatarlastele eraldatud osas haudu lähemalt uurides selgub, et uuematel matmistel esineb ka matmisaja kellaajaline märke.

1.2.2. Narva Siiverts'i kalmistuosa ja Narva-Jõesuu Riigiküla kalmistosa

Samal ajal Tallinna kalmistuosa rajati kalmistuosad 20. sajandi algul tatarlaste poolt ka Narva linna. Linna kaart 1929. aasta Narvast näitab, et Mohamedi surnuaed asub Siiverts'i kalmistul Juudi kalmistu ning loomade matmiseks mõeldud kalmistuosa kõrval, praeguse Jõesuu tänava vahetus läheduses (Kabanov 1929). Tänapäevaks on antud kalmistuosas soine maastik ning kuigi osa võsa on eemaldatud, siis endiselt on raske leida kunagise tatari kalmistuosa jälgi metsistunud alalt. Praeguseks Siiverts'il muhameedlaste kalmistuosa küllastades on veel võimalik tuvastada mõningaid hauaplatside piirdeid, millest üks on suurem ning teine väiksem, meenutades lapse hauda (kalmistuosa välivaatlus 29.12.2024). Kuna seda ala sai küllastatud ajal, mil maa oli väga pehme ning vesine sulalume tõttu ning õues oli läinud pimedaks, siis edasine uurimine oli takistatud, kuid kalmistu kohta infot minevikust edastas

uurimustöö tarbeks üks intervjuueeritav, kes külastas lapsena kalmistut tihti oma isaga, sest tema õde oli sinna maetud:

TN2: „... ta oli ikka ... nii nagu Tallinna omagi. Ümberringi kivimüürid ja hauad ja kõik. Hauakividest, kui juttu oli, siis nihuksed kivid (mõtleb tänapäeva hauakive) ... ma nagu ei mäleta. Ma mäletan, et selle haua ümber pandi nagu niimoodi ... kivid. Narvas väravaid ma ei mäleta. [–] Hiljem, kui me käisime seal, siis see võis olla ... mis aasta see võis olla ... hiljem, palju palju hiljem ... enam üldse ei olnud neid müüre, mitte midagi ei olnud.. Kui ma niimoodi alt vaatasin, siis puude alt paistsid kalmud või niimoodi. “

Sellest võib järeldada, et Narva Siivertsi kalmistul ei olnud samuti hauakive, vaid olid kalmud, mida tähistati peopesa suuruste kividega. Lisaks selgus, et Siivertsi tatarlaste haudadelt võis leida varasemalt ka lilli, mis iseloomustab tatarlaste kunagist kalmistukultuuri.

TN2: „Ma mäletan, et meie ... minu üks õde pisikene suri 3-aastaselt ... isa käis ikka seal. Ma mäletan, et me olime ka kaasas. Siis ta pani alati sinna lilli ... ja pani need peiulilled ... vot peiulilled ... ei saa ... armastas nii palju et ... nihukseid vastupidavad lilled ka ... vot seda ma mäletan jah, et need asjad käisid seal. “

Kuna Siivertsi kalmistuosa ei ole enam aastaid kasutusel olnud, siis korraldavad Narva tatarlased matmisi alates sõjajärgse tatari kogukonna tekkimisest Narva-Jõesuu lähedal asuvas Riigiküla surnuaias, kus neile on eraldatud kalmistuosa (Linnas 2004, 2126). Riigiküla kalmistut külastades on näha, et kalmistuosa hooldatakse regulaarselt ning kalmistuosa on kasutusel (kalmistuosa välivaatlus 29.12.2024). Hauaplatsidel on näha hauakivisid nii lahkunu piltidega kui ka lihtsalt nimede ja daatumitega. Märkimist vajab kindlasti ka asjaolu, et tatari kalmistuosas esineb üksikuid hauaplatse, kus ühel hauaplatsil on üks hauakivi kristliku sümboolikaga ning teine islami sümboolikaga. Lisaks leidub Riigiküla surnuaias ka islami sümboolikaga haudasid üksikuna väljaspool tatari kalmistuosa, õigeusu kalmistuosas.

1.2.3. Rakvere Tõrma kalmistuosa

Ka Rakveres asub islami kalmistuosa. Algselt oli see eraldiseisev kalmistu, kuid tänapäeval on see saanud Tõrma üheks kalmistuosaks. Rakvere tatari kalmistu on võrreldes teiste kalmistuosadega, mis loodi enne Teist maailmasõda, hästi säilinud, ehkki sõjaeelsed hauatähised on hävinenud (Linnas 2004, 2128). Kalmistuossa kuulub ka Türgi sõjavangide mälestusosa ning kalmistuosa on eraldatud ülejäänud kalmistust hekiga. Külastades antud

kalmistuosa võib öelda, et praegu on kalmistu olukord rahuldav – hauakivide välimus annab mõista, et haudasid hooldatakse regulaarselt (kalmistuosa välivaatlus 29.12.2024). Hauakivid esinevad tagasihoidlikul kujul – on vaid nimed ja daatumid. Hauakividel ei esine pilte lahkunutest ega muid dekoratiivseid motiive.

1.2.4. Tartu Raadi kalmistuosa

Tatarlaste surnuaia nime all on teada ka Tartus eraldatud kalmistuosa Raadi kalmistul, mis suure tõenäosusega ei ole kasutusel juba aastakümneid. Kalmistuosast saab informatsiooni ka Tartu Kalmistute kodulehelt, mis annab teada, et Tartu muhameedlaste matmispaigast on teada vaid selle asukoht, mis jääb Tartu Vana-Jaani Kalmistu ja Tartu Vana-Juudi kalmistu kõrvale (Tartu Kalmistu koduleht). Viimane sisukas kajastus tatarlaste kalmistuosa seisukorrast leidub väljaandes Postimees, mis kirjeldab vaatepilti, kus läbi aia oli märgata kolme kalmu, millest ühe puhul oli märgatav kalmu kõrgem koht ning teiste juures kasvasid juba märkimisväärse suurusega puud (Jürgenstein 1937, 4). Võib vaid oletada, et kalmistuosa tatarlastele Tartus võidi eraldada seoses ülikoolis õppinud tatarlastega, sest leidub ka viiteid selle kohta, et Tartu ülikoolis käis sellel ajastul õppimas ka tatarlasi (Abiline 2007B, 33). „Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944“ kajastab vilistlaste nimekirju, kus leidub 4 tatarlast, kellest kaks on Tallinnast, üks Narvast ning viimane Minski rajoonist (Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918-1944). See näitab, et Tartu Ülikoolis käis enne 1937. aastat õppimas tatarlasi, kuid samas võib maetute näol tegemist olla ka Tartut läbivate rändavate tatarlastega, kes kaubitsesid erinevate esemetega Tartu linnas (Palk 1910). Kuigi täpset aega, mil kalmistuosa on eraldatud ja kasutusse võetud, ei ole olnud võimalik tuvastada, võib teha leitud info põhjal mõningasi järeldusi. Juba 1937. aastal hüljatuna tunduv Tartu muhameedlaste matmispaiga tekkelugu võis toetuda just islami matuste eripärale, milleks on võimalikult kiire lahkunu sängitamine mulda, sest tõenäoliselt tekkimise ajastul ei olnud võimalusi transportida surnukeha kiirelt lähedastega seotud matmispaikadesse ja islami matuste eripäradest lähtuvalt maeti lahkunu nii kiirelt kui võimalik (Jürgenstein 1937, 4). Artikkel mainib ka eristatavaid kalmusid ja kirjeldab nende olukorda. Arvestades, et mainitakse, et kolmandat hauda märgistab kõrgendus, siis võiks järeldada, et matmine ei ole toimunud kaua aega tagasi kirjelduse hetkest. Haua vajumist maapinnaga tasaseks võivad mõjutada Eesti kliimatingimused, Raadi kalmistu maastikulised iseärasused ja islami matusetraditsioonide eripärad. Nende tegurite põhjal on võimalik teha üldistavaid järeldusi ajaperioodi kohta, mil matused võisid toimuda selles kalmistuosas, kuid antud uurimustöös jäätakse see pigem tulevaste uurimustööde võimaluseks. Samas tuleb kindlasti mainida ära ka

asjaolu, et Tartu Kalmistu kodulehel on märgitud islami kalmistuosa paiknemine Surnuaia tänava pool, juutidele eraldatud kalmistuosa all, kuigi artikkel 1937. aastast kirjeldab täpselt, et muhameedlastele eraldatud kalmistuosa jääb osaliselt Raadi kruusaaugu kallakule. Analüüsides artiklis kasutatud sõna „veel“ võib teha järelduse, et kruusaaugu kallakul asumine ei soodusta selle ala tulevikus eksisteerimist. Sellest järeldades võiks arvata, et Tartu tatari kalmistuosa tegelik asupaik on siiski endise Raadi kruusaaugu kallaku vahetus läheduses, millest Tartu Kalmistu kodulehel joonistatud ala üsna kaugeks jääb. Praegusel ajal on antud kallaku kõrval asuval maa-alal võimalik näha maapinnas asuvaid lohke, mis vajavad tuvastamist, kas tegemist on sissevajunud haudadega (kalmistuosa välivaatlus 25.03.2025). Silmapaistvaid lohke on kolm, millest kaks on üksteise läheduses ja teine veidi eemal. See vastaks ka artiklis kajastatud infole, kus kirjeldatakse kolme tuvastatavat hauda. Lisaks leiab endise kruusaaugu kallakult ka väiksemate kivide kogumi (kalmistuosa välivaatlus 25.03.2025), mis võib olla ka tõendiks, et seal samas asus muhameedlaste kalmistuosa. Üks informantidest on kirjeldanud sõjajärelset Siivertsi kalmistut Narvas järgmiselt:

TN2: „... hauakividest kui juttu oli, siis niहुksed kivid. Ma nagu ei mäleta ... Ma mäletan, et selle haua ümber pandi nagu niimoodi ... kivid.“

Et sõjajärelsel ajal tähistati tatarlaste kalmistustel kalmeid väiksemate kividega, annavad tõendust ka vanimad säilinud kalmistuosad Poolas (Giedz 2013), Valgevenes (Kester 2014) ja Leedus (Leedu kultuuriväärtuste register). Tatarlaste surmade põhjuseid oletataval matmisperioodil Tartus võib vaid oletada, kuid kindlasti tasub arvesse võtta ka sellel ajastul Tartut puudutanud haiguspuhanguid, mis võis nakatada paljusid tudengeid, kes koolitööd tehes kokku puutusid (Tupits 1929) – eriti arvestades asjaolu, et tatarlaste kogukond võis olla sellel ajastul üsna kokkuhoidev ja võimalus nakatuda esines kokkupuutel just teiste inimestega (Abiline 2007B, 31). Näiteks esines ka Tartus 1929. aastal kiirelt levinud ja palju surmasid põhjustanud gripilaine, mis võib olla seotud matmistega muhameedlastele eraldatud kalmistuosale Tartus (Luiga 1929).

1.2.5. Pärnu Alevi kalmistuosa

Peale Tallinna ja Tartu on veel olemas märke ka Pärnu islami kalmistuosast, mis asub kultuurimälestisena kirjas oleva Pärnu Alevi kalmistu alal, täpsemalt juudi kogudusele antud kalmistuala kõrval. Kalmistuala oli piiratud vanasti kolme-nelja meetri kõrguse plankaiaga,

mis oli ümbritsetud okastraadiga, ning mille plangud olevat olnud roojaga määritud, et väljaspool kogukonda olevad inimesed ei pääseks kalmistuosa rüvetama. Lahkudes betoneerisid moslemid oma matmisala servast servani kalmistuala kaitsmise eesmärgil, mida nõukogude ajal hakati vastupidiselt esialgsele moslemite ideele kasutama hoopis välikemmergu vundamendina (Kann 2012). Käesolevaks ajaks on säilinud vaid sammaldunud vundament (kalmistuosa välivaatlus 25.01.2025) ning uurimustöö käigus ei olnud võimalik leida viiteid, et antud surnuaia osa oleks seotud Eestis elanud tatarlaste kogukonnaga. Pigem võib leida viiteid selle kohta, et kalmistuosaga võisid olla seotud türklastest sõjavangid, kes sattusid Eestisse seoses Türgi-Vene sõjaga 1877-1878. aastatel ja keda mingil ajahetkel hoiti Pärnus (Koov 2019). Võib oletada, et viiteid türklastest leiab ka Pärnumaa kohanimedes nagu Türgi oja ehk Sindi oja ja Türgi paisjärv. Sellest on võimalik järeldada, et Pärnus asuv islami kunagine kalmistuosa ei ole seotud tatarlastega. Mainimist väärrib ka asjaolu, et kuigi 23 aastat tegutses Pärnu ja Pärnumaa Tukaja nimeline Tatari kultuuriselts, siis ei olnud võimalik leida tõendeid selle kohta, et antud kalmistuplats oleks olnud tatarlastega seotud (Abiline 2007A, 16).

1.2.6. Võru linnakalmistu

Avastusena saab ära mainida ka Võru kalmistu kohta käiva märkuse seoses muhameedlastele eraldatud kalmistuosaga. Nimelt leidub Nõukogude ajal väljaspool Eestit ilmunud kirjandust, milles on kajastatud Võru linna plaan koos kalmistu plaaniga. Väljaandes on välja toodud ka juudi kalmistuosa kõrval asetsev Muhamedi kalmistu osa (Kangro 1957, 106). Täpsemalt uurides leiab, et antud kohal on 1928. aasta Võrusoo aleviku plaani järgi adventistidele mõeldud ala, ning 1938. aasta August Pallo koostatud Lutheriusu Võru koguduse surnuaia plaani järgi on sama ala kirjeldatud kui baptistide kogudusele kuuluv ala. Erinevate kaartide väljendatud erinev info sama maalapi kasutuse kohta tekitab segadust ning kindlalt midagi väita ei ole võimalik, kuid avastusena on antud informatsioon siiski märkimisväärne.

1.2.7. Muud matmispaigad

Intervjuude käigus selgus ka asjaolu, et islami traditsioonidele vastavalt korraldatakse matuseid ka väljaspool teadaolevaid islami kalmistuosaid. Selline informatsioon annab väljundi, et tatarlaste matuste ja matmispaikade uurimisel ei tasu lähtuda ainult eelpool nimetatud teadaolevatest kalmistutest ja kalmistuosadest, sest matmisi korraldatakse ka väljaspool islami kalmistosaid. Vähesel määral kajastatakse töös ka informantide poolt nimetatud olukordi, kus lahkunu soov oli saada sängitatud väljaspool islami kalmistuosa.

Nagu eespool kalmistuosade kajastuses selgus, siis korraldatakse ka Narvas matmisi väljaspool islami kalmistosa.

T3: *„Olenevalt omaste soovist matame oma seltsi liikmeid üle Eesti, kuid peamisteks matmispaikadeks on linnade linnakalmistud: Kohtla-Järve, Sillamäe, Narva, Aseri. Eraldi surnuaeda ei ole.“*

TN2: *„Teda võibolla maeti eesti kommete järgi, seda ei tea ju ... me ... meie sugulane ka ... Metsakalmistule maeti ...“*

T1: *„Minu meelest Kohtla-Järvel vist on jah, aga põhiliselt maetakse ikka kõik sinna Narva. Ja üks täpsustus veel sellele, et isegi Tallinnas on kuskil üks mingi viis-kuus inimest, kes on ristitud.“*

Kuigi tatarlased näitasid kõik intervjuudel vastumeelsust kremeerimise vastu, siis leidub juhuseid ka kremeerimisest.

TN3: *„Kremeerimine ei ole muidugi üldiselt hea, me ei saa põletada ega tuhastada. Aga neid on, ainult üks kord oli siin üks mees, nad tuhastaid ta ära ja oligi kõik.“*

Lahkunu soov on oluline, kuid sama oluline on ka see, et lahkunu soov ka päriselt täidetakse. Nii võib leida tatarlaste kogukonnas juhuseid, kus tatari kogukonna liikmed on soovinud matuseid nii islami traditsioonide väliselt kui ka islami kalmistuosa välist matmist. Välja tuleb tuua ka asjaolu, et esineb islami kalmistuosad, kus ühel hauaplatsil on õigeusu sümboolikaga hauakivi ning teisel islami sümboolikaga.

1.3. Järeldused

Eesti moslemid, kelleks on peamiselt olnud tatarlased, on kohanenud Eesti oludega. Olude sunnil matmispaiku vahetades on hoitud ühtset meelt, mis on seisnenud ja seisneb siiani soovis kasutada eraldi kalmistuosa ka tänapäeval islamipäraste matuste korraldamiseks. Hauaplatsidel esinevatest hauakividest on näha integreerumist kohalikku olustikku, mida saab järeldada sellest, et osadel hauakividel esineb lahkunu pilte või silmapaistvaid dekoratiivseid elemente. Samas leidub islami traditsiooni järgijaid, kes korraldavad matuseid väljaspool islami kalmistuid. On võimalik vaid oletada, et matjate sooviks on, et maetud isik ei oleks kodust liiga kaugel, mistõttu ollakse valmis tegema teistsuguseid otsuseid kui see on tavapärane enamikule moslemitest Eestis.

Islami kalmistute uurimine võiks olla eraldi uurimisteema tulevikus. Võttes arvesse asjaolu, et Tartu Raadi kalmistul, Narva Siivertsi kalmistul ning Tallinna Siselinna kalmistul

tatarlastele eraldatud kalmistuosa on järjest halvenevas seisus asitõendite poolest, siis tuleb seda teha lähiajal, sest võimalikud tõendid olemasolevate kivide, hauapiirete või sissevajunud haudade näol võivad aja möödudes niivõrd halveneda, et seal ei pruugi tulevikus enam midagi uurida olla. Samas arvesse tuleks uurimisel võtta ka asjaolu, et Siselinna kalmistul ei leidnud tatarlaste hauad märgistamist. Surnuaias asusid vaid kalmud ning igäüks teadis, kus tema lähedane maetud oli (Abiline 2007B, 36).

Käesoleval ajal on aktiivselt kasutuses Tallinnas Liiva kalmistul asuv kalmistuosa, Maardus kalmistul olev kalmistuosa, Rakveres Tõrma kalmistul olev kalmistuosa ning Narva-Jõesuu lähistel asuv kalmistuosa Riigiküla kalmistul. Matmisi islami tavadele vastavalt korraldatakse ka väljaspool eelnimetatud piirkondi.

2. Islami matused Eestis

Islami kontekstis on surma mõistmine seotud suuresti prohveti pärimusega, mis on talletatud *ḥadīṭ*'ide kogumikes. Prohvet Muhamedi elu ja õpetuste kogum annab juhiseid surma käsitlemiseks. Tatarlaste matustega seotud uskumused ja traditsioonid ei erine palju traditsioonilisest islamist. Traditsioonilises islamis on iga moslemi jaoks oluline, et pärast surma oleks olemas jumalik andustus. Selle jaoks retsideeritakse suurat *Yā-Sīn*, sest prohvet olevat öelnud, et seda tuleb lugeda surnutele (Hommi-Mrabte 2011, 5). Seda tehakse nii surma saabudes surija enda juures, kui ka matusetseremoonia ajal.

Pärast surma muutub matusteks ettevalmistumine praktilisemaks, mille juures on oluline ka vaimse töö tegemine. Surunukehaga seotud protseduuride juures näidatakse islamis üles austust ning ülimalt ettevaatlikkust surnukeha sättimisel. Traditsioonilises islamis alustatakse surnukeha pesemist, asetades surnukeha pesemiseks vastavale alusele. Seejärel eemaldatakse riided, jättes intiimpiirkonna kaetuks. Pesemise juures võivad viibida vaid need, kellele on see töö määratud, ning surnukeha tuleb pesta, kattes lapiga pesemiseks kasutatav käsi. Mehi pesevad ainult meessoost ning naisi naissoost inimesed. Alustada tuleb surnukeha paremast küljest ning pesta tuleb paaritu arv kordi vastavalt sellele, kui palju oluliseks peetakse. Seejärel surnukeha kuivatatakse ja lõhnastatakse (Hommi-Mrabte 2011, 7). Lisaks koheldakse toodud vett ettevaatlikult (Sadykova 2021, 300).

Pärast surnukeha pesemist algab järgmine etapp surnukeha ettevalmistamisel – surnukeha riietamine. Erinevalt teistest religioossetest traditsioonidest, mis eeldavad surnukeha ettevalmistamist pigem viisil, mis näitab jõukust või staatust, on islami traditsioonis igasugune ekstravagantsuse väljendamine surnukeha matmiseks keelatud. Oluline surnukeha riietamisel on asjaolu, et surnukeha ei maeta kunagi tavalistes riietes ega erinevat värvi uhketes kangastes, sest *ḥadīṭ* selgitab, et surilina peaks olema lihtne ja tagasihoidlik, ilma ekstravagantsuseta, sest surm on üleminek ja keha ei vaja luksust, vaid austavat ja lihtsat puhkepaika (Sahih al-Bukhari, 1265). Surilinate arv olenevalt soost on islami matuste puhul erinev. Sunna kirjeldab, et Prohvet maeti kolme Jeemeni valge puuvillase riidetükiga (Sahih al-Bukhari, 1264) ning Prohvet andis ka juhised mähkida tema tütar viide linasse (Sunan an-Nasa'i, 1896). Sellest lähtuvalt toimub ka islamis surnukehade linadesse mässimine vastavalt soole, mille juurde ei kuulu ükski teine riideese. Peale surnukeha pesemist ning seejärel riidega katmist on surnukeha valmis matmiseks. Matmine on soovitatav islami kohaselt teha nii kiirelt kui võimalik – eelistatuna 24 tunni jooksul peale surma. Vali nutt ja leinamine on matustel keelatud (Hommi-Mrabte 2011, 58).

2.1. Tatarlaste matused

Islamis kajastub islami pluralism erinevate islami voolude näol. Selleks, et tatarlaste matuserituaale paremini mõista, tuleb arvestada tatarlaste sunni islami Ḥanafī koolkonda kuulumisega (Muratuly 2018, 5). See aitab mõista tatarlaste uskumuste ja traditsioonide eripära islami laiemas kontekstis. Tänapäeval on islami maades hariduse omandanud noored hakanud üha enam järgima islamit, mis on levinud Araabia riikides ja mis on mõjutanud ka tatarlaste religioosset praktikat (Muratuly 2018, 7). See on asjaolu, mida tuleb võtta arvesse matuste kohta käiva info analüüsimisel, sest vastasel juhul on märgata eelnevalt mainitud mõjutusi tatarlaste matusetraditsioonides.

2.1.1. Enne surma

Hakates kirjeldama tatarlaste matusetraditsioone, siis ei saa kõigepealt alustada surma momendist endast, vaid tatarlaste seas esineb ka surmale eelnevaid ettevalmistusi. Peamine on soov saada maetud islami traditsioonidele kohaselt, kuid kogukonna liikmete seas võib esineda kahtlusi, kas nende soovid ka täidetakse. Selleks soetatakse matusteks vajalikud esemed, näiteks surnukehale mõeldud kangas ehk surilina, ja koostatakse testament või tehakse kokkulepped vastavalt soovile saada maetud islami matusekommete kohaselt.

T4: „*Jah, kui nad oli elus, siis nad oli ostud omale (kanga). See on eriti ... need, kes on praegu vanaemad-vanaisad. Üks põhjus oli, nagu ma oskan arvata, et nad kardavad, et kui nad on surnud, siis ei leita sobivat materialit. See oli üks asi. Ja teine oli, et nad võibolla ei soovinud, kuidas on ... väsineda (olla koormaks) ... oma lastele. Kui selline asja juhtus, noh ... kindlasti me kõik oleme muslimi inimesed ... usklikud inimesed. Me teame, et surm tuleb kindlasti, aga millal - me ei tea, aga no... Inimene valmistab ette näiteks ja vot ...[--] ... jah Testament ... hea kirjutada - kui näiteks ma olen surnud, ma soovin, et mind maetakse vastavalt islami traditsioonidele.*“

T3: „*Ühistes abieludes otsustavad osad sugulased matta lahkunu mitte islami, vaid tsiviiltraditsioonide järgi - tuhastamine, kuid on erandeid, kus lahkunu ise teeb testamendi selle kohta, kuidas ta matta - siis täidame lahkunu soovi.*“

Surm ei piirdu vaid matustega ja selle korraldamisega. Surm on olukord, mille peale mõeldakse tatarlaste seas ka enne selle toimumist. Sellest võib järeldada, et tatarlaste seas on olulisel kohal lisaks üldistele matusetraditsioonidele mõelda ka ettevalmistusega seotud tegevustele, mis kergendavad tulevaste põlvkondade vaeva korralduslikes küsimustes ning

mõistmist sellest, kuidas korraldada matuseid kogukonna liikme lahkumise korral. Eelnimetatu on väga oluline, sest vastasel korral on võimalik ka olukord, kus lahkunu religioosset tausta ignoreeritakse lähedaste poolt ning matused võidakse korraldada ilmalikul viisil.

2.1.2. Surm

Alustades analüüsimist surma momendist endast, siis on tatarlaste seas olemas kindlad islami traditsioonid, mis juhendavad inimesi otsuseid tegema ning olukorrale reageerima. Samas esineb ka tatarlastele omaseid traditsioone, mis ei leia kajastamist islamis, aga on omased just tatarlastele. Surma teemat avades informantidelt saadud informatsiooni juures on võimalik eristada mitut tasandit, mida kajastada. Esimene neist on ajaline eristus, milles esineb ülevaade ajast, mil matuseteenuseid ei eksisteerinud, ning ajastu, mil on olemas matuseteenused, mis arvestavad tatarlaste soovidega. Teine erisus seisneb selles, kas surm toimub kogukonna liikmete keskel või mitte.

Alustades esimesest erisusest, siis enne matuseteenuseid pakutavate büroode laiemat levikut ühiskonnas ei tohtinud surevat inimest üksinda jätta. Ka käesoleval ajal ei ole kombeks jätta surevat inimest üksinda.

T4: „ ... *ta sureb, et ta ei tohi jääda üksi. Kindlasti tema kõrval peab olema näiteks tema, noh, lapsed või sugulased. Nad istuvad tema kõrval. Ja nad ... vanemad naised ... ütlevad: La ilaha illallah (Ei ole teist jumalat peale Allah'i).*“

Suremise momendil on oluline lähedaste juuresolek. Ehkki suremine on ainult surija enda isiklik kogemus, siis toetavad kogukonna liikmed lähedase lahkumist islami usutunnistuse lugemisega, mis kergendab surija lahkumist siit ilmast. Oluline on siinkohal ka märkida, et surijale loetakse võimalusel ka palve nimega *Yā-Sīn*. Seda mainisid kogukonna liikmed mitmel korral seoses surija juures viibimisega. Parimal juhul sooritab *Yā-Sīn* lugemise mulla, kuid tema puudumisel loeb *Yā-Sīn* i ette ükskõik kes kogukonna liikmete seast, kellel on oskust seda teha.

Enne matuseteenuste laiemat levikut ühiskonnas oli pärast surma kombeks, et kohale kutsutakse mulla ning seejärel tulevad vanemad tatari naised ja viivad läbi surnuvalve, mille juures loetakse vaikselt surnule palveid kuni pesemise rituaalini.

T4: „ ... samas kohas, kus ta oli surnud ... vot siis on tavaliselt ... olid tulnud mingid vanainimesed näiteks ja nad tulid ja ööbisid seal. Selline ... surnukeha kõrval. Aga ... see peab olema nii ... kuidas on ... *очень тихо надо говорить* (pead väga vaikselt rääkima). “

TN2: „ ... siis peab ikka juures olema ja valvama niimoodi ja sõrmitsema neid palvehelmeid ... kusagil seal pandud ta on ... .. tegelikult kommete järgi, aga nüüd tänapäeval ... tänapäeva elu on ... teistmoodi ... seatud. “

T2: „Kombe järgi jah ... terve öö ... terve öö, et tal oleks kergem ... sõrmitsevad neid ... (loevad vanemad naised surnule palvet surnuvalves ja sõrmitsevad palvehelmeid)... [--] ei ole (tänapäeval) ... vot kadus ära. Huvitav, aga see oli ... see oli nii kindel ... nii kindel. “

TN1: „Surnuvalves... siis oli niimoodi, et vanad naised istusid. Neil olid need palvehelmed käes ja nad noh nad palvestasid siis niimoodi ... mina ise ka istusin. Mul on ka palvehelmed olemas. Ja palvetasin. “

TN2: „Kui sureb ... surevad siis ... siis ei kutsuta ju üldse koju kedagi ... mullat ... ei kutsuta ju enam. “

Pärast matusebüroode tulekut on tatarlaste matusetraditsioonid muutunud, mis puudutab surnuvalvet ning hommikuni palvete lugemist. Tänapäeval ei praktiseerita enam surnuvalvet, sest pärast suremist viiakse surnukeha surnukuuri. Siin on märkimisväärne asjaolu, et olenemata avalike matuseteenuste mitmekümne aasta pikkusest kättesaadavusest Eesti ühiskonnas, on tatarlastel meeles surnuvalve läbi viimine selliselt, nagu see oleks olnud veel hiljutine traditsioon, ning samuti leidub imestamist, et see nii märkamatuult kommete hulgast kadunud on. Samas täpsustamist vajab ka asjaolu, et surnuvalvest rääkisid ainult Tallinnas elavad tatarlased, kuna tatarlased Narvas ei maininud surnuvalvet ühelgi korral.

Nagu eespool mainitud, siis eriti olulisel kohal on palve nimega *Yā-Sīn*. Seda loetakse tatarlaste kogukonnas nii surijale suremise momendil kui ka suremise järgselt. Pärast seda, kui inimene on elust lahkunud ning surm on toimunud, siis on taaskord oluline, et *Yā-Sīn* oleks lahkunule loetud.

TN2: „See oli ju ... see oligi esimene asi, mis surnule loeti. “

TN4: „*Yā-Sīn* on selline pikem palvetus ... ja seda siis tavaliselt palutakse teha imaamil või inimesel, kes hästi tunneb koraani. “

T4: „... kes tuleb ja ta loeb ühe osa koraanist. See on suura, tema nimi on *Yā-Sīn*. See on 36, number 36 ... nr 36 ... seepärast, et see on islami ... See on väga tervitatud ... Kui, noh, nagu prohvet Muhammed sallallahu alayhi wa sallam öelnuks ... noh vene keeles öeldakse... *читайте вашим умирающим сыру Ясин*. No ... no ... sellepärast see on ka võib-olla see on

natukene noh ... Noh, inimene tunneb ... inimene tunneb oma, noh, kudas on. Noh, легче себя чувствовать noh, kergemini.“

Yā-Sīn’i palve mängib olulist rolli surmakäsitluses ning lahkunu heaolus, kuna usutakse, et see leevendab lahkunu olukorda surmajärgsetes protsessides. Sellel on tähendus nii suremise hetkel kui ka pärast surma. Eriti olukordades, kus lahkunud kogukonnaliige leitakse ning võimalus on piiratud viibimiseks tema kõrval surmahetkel. Kuid esines ja ilmselt võib esineda ka tänapäeval olukordi, kus *Yā-Sīn* lugemine on takistatud, sest pole kedagi, kes oskaks seda lugeda araabia keeles.

T2: „*Yā-Sīn ... Yā-Sīn ei saa igakord peale surma ... seepärast ... ega ... Yā-Sīn*’i iga üks ei saa, ei oskagi lugeda.“

Yā-Sīn’i lugemise jaoks leitakse alati keegi, kes loeb *Yā-Sīn*’i koraanist lahkunule – enamasti on selleks mulla. Mullasid on Eestis moslemi kogukonnal mitu.

T4: „*No meil oli ... seal oli kaks imaami ... kaks inimest, kaks vaimulikku ja näiteks ... kas inimesed kutsuvad mind ... või on teine inimene ka. Sellepärast sugulased ... nad ise näiteks valivad, keda nad soovivad ... näiteks ja kutsuvad. [--] jah, sellepärast meil on jumala pärast imaamid ... noh ... arv on ... suurendatud ... jumal tänatud ... praegu meil on ... näiteks ... 3 inimest, jah.*“

TN3: „*Meil on nüüd kolm mullat. Kaks noort. Üks on vanem.*“

Mitme mulla olemasolu annab tatari kogukonnale võimaluse valida omale sobiv vaimulik matuste läbiviimiseks. Lisaks vähendab see olemasolevate vaimulike töökoormust. Enne, kui toimub liikumine järgmise peatüki juurde, tasub ära mainida ka asjaolu, et Narva kogukonnas loetakse just enne matusetseremooniat *ṣalāt al-ḡanāza* palvet (Tritton 2012). Kui surm on toimunud ning lahkunu on viidud surnukuuri, siis varajastel hommikutundidel toimub surnukeha pesemine kogukonnaliikmete poolt. See on vajalik selle jaoks, et surnu saaks maetud enne lõunat.

2.1.3. Pesemine

Tatarlaste surnukeha pesemise rituaal ei erine väga palju traditsioonilise islami omast. Ekki võiks oletada, et tänapäeval lasevad kõik inimesed lahkunu puhastamisega ja ettevalmistamisega tegeleda matuseteenuste osutajatel, siis tatarlased on oma surnupesemise traditsioone kindlameelselt säilitanud. Surnute pesemine toimub endiselt kogukonna liikmete

endi poolt surnukuuris. Eestis on tatari kogukonnal omad kokkulepped surnukuuridega nii Tallinnas kui ka Ida-Virumaal, kes on kursis nende religioosete eripärade ja traditsioonidega, ning intervjuudest selgub, et siiani on kulgenud igasugune koostöö surnukuuridega tõrgeteta. Olemas on ka kokkulepped haiglatega, et kasutada surnukeha pesemiseks spetsiaalseid ruume.

T1: „*Jah, iga see surnukuur teab juba meie traditsioone, neile ei ole midagi üllatavat ... paljude näiteks ... meil on siin palju Kesk-Aasia poisse siia tulnud eksole ... ja nemad on imestunud, et miks mispärast me lahkunud peseme surnukuuris? Seal on kõik soe vesi, kõik on olemas, et kodus ei pea pesema ... kodus... et see on kõige suurem noh.. Ühesõnaga ... õnnis asi ütleme lahkunule eksole..“*

TN3: „*Traditsioon, kuidas ma ütlen ... Me peseme ise haiglas, see tähendab surnukuuris. Ise peseme. Peseb viis inimest.*“

T4: „*Surnukuuris jah! Sellepärast seal on tavaliselt igas surnukuuris on oma koht, eriline koht, kus pestakse keha ja seal kui näiteks ... meie tatari kogukonna liige, kui keegi on surnud ... tavaliselt nad helistavad näiteks minule või teisele imaamile, et selline asi on juhtunud ja me soovime nendele, et näiteks ... noh, pöörduda ... ja öelda, et noh, et selline inimene, kes oli surnud, ta oli moslem, tatarlane või moslem ... noh ... ja .. me soovime ise pesta. Ära pesta teda ... ja sellepärast noh ... no praktiliselt ... kõik nad on nõus, et sellega ... sellepärast, nad on näinud, kuidas me peseme, kuidas me hoolime puhtusest ... ja tavaliselt on ... tehakse seal jah.*“

TN2: „*Haiglas on olemas ka sellised ruumid, kus lubatakse ... käime ka vahel ka seal ...“*

Surnukeha pesemise rituaal on asi, mida tehakse iseenesest mõistetavalt kogukonna liikmete poolt, sest sellel on oma rituaalne tähendus. Surnu pesemisel on islamis oma religioosne põhimõte, mille kohaselt pesemine ei ole mitte ainult füüsiline puhastamine, vaid puhastamine ka vaimselt, ja see on kollektiivne kogukonna ülesanne. Olenemata kaasaja võimalustest surnukeha pesemise läbiviimist kergendada on tatarlased säilitanud küll surnukeha pesemise rituaali kogukonna liikmete poolt, kuid arvestades kaasaja võimalusi on nad viinud selle protsessi läbiviimise selleks ettenähtud ruumidesse, tehes koostööd erinevate asutustega. See on omakorda mugavdanud surnukeha pesemise protsessi, sest kõik vajalik on olemas. Ilmselt on oma roll samuti ka ühiskondlikel muutustel, kus surnukeha käsitlemine kodustes tingimustes ei ole enam tänapäeval aktsepteeritav tegevus.

Surnukeha pesemise rituaal nõuab ühelt tatari kogukonna liikmelt teadmisi ning oskusi, mis on vajalikud selleks, et pesemine toimuks vastavalt islami tavadele ning surnu suhtes lugupidavalt. Enamasti on kogukonnas olemas kindlad ja väljavalitud inimesed, kes

tegelevad surma korral surnukeha pesemisega. Kuna surm on kogukondlik sündmus ja mitte ainult surnu lähedastega seotud, siis isegi kui surnupesijad on kindlaks määratud, ei tähenda see, et töö oleks kohustuslik. Intervjuudest jääb mulje, et surnupesija on kogukonnas kohati ka isik, kellest väga lugu peetakse.

T4: „*Jah, jah, noh ... see ei olnud töö nagu, aga see on nagu vabatahtlikult kindlasti ... aga tavaliselt nemad kutsutakse, sellepärast nendel on rohkem teadmisi. Jah, teadmisi, jah.*“

T3: „*... meil on see (kes on pesijad kogukonnast) paika pandud.*“

TN4: „*Mul oli kaks sellist surnupesemist.[--]. Et ... Olid vanemad naised, naised ....*“

Intervjuudest selgus, et surnu pesemise rituaalis osalevad enamasti kindlad inimesed, sest neil on olemas nii vastav kogemus kui ka teadmised. Samuti on oluline asjaolu, et kõik inimesed ei suudagi surnut pesta, sest see on nii füüsiliselt kui vaimselt raske töö. Surnukeha pesemine kogukonna liikmete poolt toimub enamasti seebiga ja kätte võetakse väiksemad riidetükid. Oluline surnu pesemisel on järgida vanu traditsioone ja islami tavasid.

TN6: „*Surnu asetatakse kõvale asemele. Enne protseduuri peseb mulla (või vastutav isik) kolm korda käsi ja süütab viiruki (otsetõlkes lõhnaaine). Kõigepealt peseb ta surnu pea, seejärel pahkluid. Pärast seda hakkab ta pesema keha paremat ja seejärel vasakut külge. Lõpuks peseb ta selja. Kogu protseduuri tehakse vanade traditsioonide kohaselt kolm korda, kusjuures kahel esimesel korral lisatakse vette kamprit ja viimane loputus tehakse puhta veega.*“

T4: „*No, pannakse sellele pesemisalusele, kus on väljavool olemas. Ja hakatakse siis lihtsalt seebiga pesema ja noh ... käes on mingisugused sellised väiksed ... noh ... riidetükid. Ja pestakse ... no igal pool ... juuksed ka. Ja alustatakse ikkagi väikse palvega. Et ... et ... See on nagu ... Bismillah ... lahkunu nimega. Arvatavasti kuhu pea peab vaatama, on selline komme, aga siin on veel seotud, kuidas surnukamber on asetatud ja kuhu see väljavool peab olema. Siis seda võib järgida. Pärast kuivatatakse juba puhtade rätikutega.*“

TN4: „*... Ja pannakse nelgid, miski pärast. Nelgid on ... nelgid ... maitseaine noh ... Ja et oleks hea lõhn... [--] hästi tapab teisi lõhna ... lõhnasid. Ja ise on ka selline meeldiv lõhn. See ka islamiga ... ma usun, ei ole mingisugust seost. Lihtsalt selline komme siin. Võib-olla kuskil teised kohtades ei ole sellist kommet.*“

Pesemisrituaalides kasutatavate lõhnaainete osas esineb erinevusi. Võrreldes Narva ja Tallinna kogukondade surnukeha pesemisrituaale ilmneb, et Narva kogukonnas kasutatakse

rituaali käigus viirukit, samas kui Tallinna kogukonnas lisatakse surnukeha juurde pärast pesemist nelki. Mõlema kogukonna intervjuudest selgub, et pesemisrituaali viimases etapis kasutatakse kamprit.

T6: „*Matustel on põhiline islami kaanonite järgi surnu pesemine.*“

Eestis elavate tatarlaste jaoks on surnukeha pesemine väga oluline protsess matuste traditsioonides. Seda saaks nimetada isegi üheks olulisemaks teemaks seoses matustega, mis leidis kajastust intervjuudest, sest sellest protsessist rääkis suurem osa intervjuueeritavaid rohkem võrreldes teiste teemadega. Surnukeha pesemine ei ole lihtsalt protsess, mida viiakse füüsiliselt läbi vastavalt islami tavadele, vaid sellega käib kaasas ka vaimne töö ning religioosne tähtsus. See on tatarlaste seas kogukondlik töö ning selles ei osale inimesed väljaspoolt kogukonda. Saada pestud ja ettevalmistatud oma kogukonna liikmete poolt on lahkunule õnnistuseks ning kergenduseks pärast surma. Siinkohal tasub ära mainida ka asjaolu, et tänapäevased matuseteenused erinevate mugavustega, mille juurde käib ka surnukeha pesemine matuseteenuste osutajate poolt, ei ole leidnud kasutamist tatarlaste poolt, sest tatarlased on jäänud kindlaks oma traditsioonile hoolitseda lahkunu puhtuse eest ise. Surnukeha pesemisega tegelevad enamasti kindlad inimesed, kuid enamusel informantidest on ka omal olemas kogemus osalemisel surnu pesemises.

2.1.4. Riietamine

Kui surnukeha on pestud, siis järgmine etapp on surnukeha riietamine. Selleks, et mõista surnukeha riietamist, tuleb esialgu ära mainida asjaolu, et tatarlaste kogukonnas islami traditsioonide järgi ei maeta lahkunut tavarõivastes, vaid selle jaoks kasutatakse spetsiaalset kangast, millele on olemas omad nõuded. Surilina tehakse valmis enne pesemise rituaali. Meeste ja naiste surilinate suurused on erinevad.

TN4: „*See on juba soetatud ja ootab oma nagu ... kasutamist. Aga vahel ei ole. Lihtsalt minnakse kanga poodi ja ostatakse puuvillane ja valge kangas.*“

T4: „*Jah, jah, tavaline suur kangas, lai kangas ... ja on näiteks mehel - ta on näiteks väiksem, noh, aga naistel on suurem, noh, sellepärast, noh, kindlasti nii nagu mehed, nii ka naised peavad saama kaetud üle keha, aga naistel ... kui näiteks mehel on tavaliselt, see on nagu kolmest tükist ... kõige suurem tükk, näiteks, kui näiteks mees oli, näiteks tema pikkus oli ... noh, näiteks 185 cm ... selline esimene tükk peab olema näiteks 250 (cm).*“

T1: „*Ja siis ... enne seda tehakse valmis selline surnu ... surnulina ehk kifenek on ta nimi.*“

T3: „*Seejärel mähime lahkunu surilinasse (mehed 8-meetrisesse surilinasse ja naised 10-meetrisesse surilinasse).*“

TN6: „*See on õmmeldud valgest kangast, mis valitakse vastavalt lahkunu jõukusele. Rikastele kasutatakse kalleid tekstiile, tagasihoidliku sissetulekuga inimestele – odavaid. Surilinasid on erinevat tüüpi ja need valitakse sõltuvalt lahkunu soost. Meeste jaoks kasutavad nad piklikku särki ja kahte kangatükki, mis mähivad ümber keha alaosa ja kogu torso. Naiste puhul kasutatakse samu asju, kuid lisaks pannakse pähe sall himaru (xumapy) ning keha rinnast puusadeni mähitakse teise kangatüki hirki (xupku) sisse.*“

TN1: „*Ka see traditsioon, et kuidas siis õmmeldakse neid surnuriideid eksole ... et need õmmeldakse linasest kangast ja need õmmeldakse käsitsi. Nii et naised istuvad ja õmblevad selle käsitsi.*“

Saadud informatsioonist nähtub, et Tallinna tatarlased eelistavad surilina soetamisel lähtuda sellest, et surilina oleks puuvillane ning valget värvi, samal ajal kui Narva kogukonna intervjuudest nähtub asjaolu, et kanga valikul võib olla oma roll ka lahkunu ja lähedaste jõukusel. Mainimist leidsid informantide poolt ka paelad, mis on samast kangast, millest on valmistatud surilina, millega seotakse surnukeha ümbritsevad linad kinni.

TN4: „*... isegi mingisugust vööd ka pannakse, aga ... Enne matmist vööd ... vööd lahti siis ... seatakse (seotakse).*“

T4: „*Nöörid samast materjalist nagu surnulina.*“

Surnu riietamine käib samuti vastavalt islami traditsioonidele. Selleks valmistatakse käsitsi surnu jaoks linad. Naiste ja meeste puhul kasutatakse erinev arv kangatükke ja lisaks tehakse ka paelad linade kinnitamiseks. Taaskord esineb väike erinevus Narva ja Tallinna vahel – kui Narvas mainitakse vastavalt jõukusele kanga materjali erinevust, siis Tallinna intervjuudes sellist erisust ei kajastu. Uuritud sai informantidelt, kuidas surnukeha juuksed sätitakse, kuid sellele ei osanud nad vastata, sest nende kogemus piirdus inimestega, kellel on olnud lühikesed juuksed. Kui surnukeha on pestud ja mähitud valgesse surilinasse, siis järgmine protsess on surnukeha asetamine kirstu.

2.1.5. Aetamine kirstu

Surnukeha asetamisel islami tavadest lähtuvalt esinevad omad eripärad. Uurides täpsemalt surnukeha asetamist kirstu ning surnukeha käte, pea ja jalgade asetust, ilmnisid saadud infos erinevused. Erinevused esinesid infos, mis puudutas seda, kuidas on keha kirstu asetatud.

TN2: „*Käed on kõrval.*“

T2: „*(nägu) ikka otse.*“

TN4: „*Arvatavasti peab surnu nagu vaatama sellele ... Kaaba suunas. [--] Seal oli üks komme selline, mida ma enne ka ei ole näinud. Siin ka natuke muutub see, sest sellega, kus tulnud on imaam, mis koolkonda ta järgib. No näiteks viimasel korral, kui minu äi oli maetud jaanuaris, siis nad avasid kirstu ja panid küljeli surnukeha. Natukene nagu ... oleks nagu küljeli. No mitte seljali, või ühel küljel.*“

TN6: „*Lahkunu silmad suletakse, lõualuu seotakse ja käed on rinnal risti.*“

Surnukeha asendi spetsiifikat uurides selgus, et informantidel on selles osas ebaselged meenutused. Oli ka olukordi, kus informant väljendas selgelt, et sellist infot on võimalik saada pigem järgmiselt informandilt, ning esines ka intervjuusid, kus küsimuse sisu ignoreeriti teadlikult või mitteteadlikult ning hakati kirjeldama kirstu välimust. See võis olla tingitud ka asjaolust, et on traditsioone, mis toimuvad inimeste seas sedavõrd automaatselt, et neid on raske teadlikult meenutada. Lisaks on märgata ka informantide jaoks matusetraditsioonide puhul erisusi, ka selliseid, millega informant ise kokku puutudes tunneb ära endale tuttavlikust traditsioonist võõrad elemendid. Kirstu välimuse teemat sai puudutatud kesiselt, kuid nii palju, kui oli võimalik välja selgitada, siis kirst peab olema lihtne, mitte dekoratsioonidega, ja mis peamine, et kirstu kruvide peal ei oleks kristliku sümboolikaga kruvide pealseid. Eelistatakse lihtsaid puidust kirste. Nüüd, kui uurimuslik osa on läbinud nii surmaga seotud tegevused ja surnukeha ettevalmistusprotsessid, siis järgmine etapp uurimisjärgus on matusetseremoonia.

2.1.6. Matusetseremoonia: praktikad ja rituaalid

Matuste all on mõeldud tseremooniat, mis viiakse läbi pärast surnukeha ettevalmistamist. Matusetseremooniaga seotud tavadid uurides selgus asjaolu, et kogukonniti esineb traditsioonides erinevusi. Esimene märgatav erinevus esineb Narva ja Tallinna kogukondade matusetseremooniatel. Näiteks Narvas viiakse ettevalmistatud surnu kõigepealt vastavasse saali ning siis kalmistule, Tallinnas toimub kogu matusetseremoonia kalmistul.

T3: „*Pärast seda (ettevalmistamist) viiakse lahkunu hüvastijätku saali.*“

Kuna Narvas ei ole mošeed nagu ka mujal Eesti linnades, siis on ka sealne tatarlaste kogukond olnud matuste korraldamisel paindlikum ning aktsepteerinud selleks ka teatud hoonete saale, et säilitada kaheosaline matusetseremoonia. Kuid matuste osalise

korraldamisega saalis esineb tatarlaste seas Narvas ka teine asjaolu, mis on Tallinna omast erinev. Nimelt pärast tseremooniat saalis naiste osalemine matmisprotsessis ei ole väga tervitatav, samas kui Tallinnas tatari kogukonna poolt korraldatud matustel võivad osaleda nii mehed kui ka naised.

TN6: *„Reeglina ei ole mosleminaised matmistseremooniale lubatud. Neid peetakse liiga emotsionaalseteks, nad ei suuda oma leina ohjeldada. Kuid on üks erand. Naine võib matustel osaleda, kui üks tema lähisugulastest on surnud, ja ainult abikaasa loal.“*

T4: *„... toimetatakse mošees või kui surnud inimene on kodus ... näiteks tänaval, kus on koht ja kus on rohkem ... ja naised ka ... võivad osaleda selles ... noh selles tseremoonias. Aga näiteks ... no ... nagu ... surnukeha kalmistule ... tavaliselt naised ei lähe, ainult mehed lähevad sinna. Aga siin Eestis on ... praegu see ei ... no ... praegu tavaliselt on kõik inimesed tulevad, kui ka naised, kui ka mehed.“*

Tallinna tatari kogukonna matuste kohta saadud info kohaselt toimetatakse surnukeha kirstuga surnuaeda, kus viiakse läbi tseremoonia. Surnuaias läbiviidava matusetseremoonia juures ei ole erisusi kohalviibijate osas nagu Narvas. Kalmistul toimuvale matusetseremooniale võivad tulla Tallinnas nii mehed kui ka naised. Samas intervjuust selgub ka kaks suuremat muutust seoses Narva ja Tallinna kogukondade korraldusliku poolega matustel.

Narva kogukond on kohandanud oma traditsioone vastavalt olemasolevatele võimalustele. Kodus, tänaval või mošees läbiviidav matusetseremoonia, kus osalevad nii mehed kui ka naised, on asendatud teatud asutuste poolt pakutavate ruumidega. Traditsioon ise on säilinud, kuid matusetseremoonia läbiviimise koht erineb varasemast.

Tallinna tatari kogukonna kohanemist Eesti oludes näitab ainult ühe matusetseremoonia läbiviimine kalmistul, kus osalevad nii mehed kui ka naised. Võib vaid oletada, et kuna Tallinnas pole olemas vastavat mošeed ning kodustes tingimustes lahkunu jaoks tseremoonia läbiviimine tänapäeva ühiskonnas ei ole vastuvõetav, siis on kaheosalisest matusetseremooniast saanud üks. Lisaks selgub Tallinna informantide seast asjaolu, et matustele pole keelatud tulla kogukonnavälistel liikmetel, kes pole moslemid.

T1: *„Jah ... surnukuuris. Kõik see protseduur ... pannakse kaan kinni, tuuakse kalmistule.“*

TN3: *„Noh, rituaalid ... need kõik toimuvad (on) surnuaial.“*

TN4: *„Lubatud ka teiste konfessioonide uskude inimesed ka ... lihtsalt, nad ei osale palvetuses.“*

Teine märgatav erinevus on matuse toimumise ajal kirstu käitlemine. Esineb nii kirstu avamist kui ka mitte avamist. Arvamusi on Tallinna tatarlaste seas erinevaid. Narva kogukonna puhul ei olnud võimalik selgust saada kirstu avamise kohta.

TN2: „Peale seda pesemist ei tohi ju vaadatagi juba ... võõrastele inimestele ... ta on kinni pandud juba ja niimoodi ta jääb kuni ... ära läheb päriselt..“

T1: „Ja kohe kaan peale meil pannakse. Kas siis kodus või siis surnukuuris. Ei mingit seda lahti tegemist.“

TN4: „... pärast oleneb, kui imaam lubab, siis ta kirstu avab. Ja mõned inimesed, kes tahavad ... vaatavad ja tulevad vaatama. Aga enamasti viimasel ajal ma nägin, et ta ei ava.“

T4: „No ... kirstu kaas ... kaas tal avatakse ja avatakse ... ja palvetatakse. Ja pärast pannakse keha all pannakse ... natukene ... eee ... maa...“

T2: „Nüüd juba ... vanasti ei olnud seda, aga nüüd ... kus ...[--]... enne hauda panemist siis ... panevad nad natukene liiva ... noh sinna ... liiva, eksle.“

Kirstu avamine matusetseremoonia osana on tekitanud Tallinna tatari kogukonnas segadust. Intervjuude käigus selgub asjaolu, et teatud osa tatarlastest ei poolda kirstu avamist, teine osa võtab seda kui kombestiku osa. Narva tatari kogukond ei maini intervjuude käigus kirstu avamist matusetseremoonial, kuid see ei välista selle toimumist.

Kirstu kaane avamise teemat lahates selgus ka asjaolu, et on esinenud matuseid, kus kirstu sisse pannakse lahkunu juurde mulda. Seda selleks, et surnukehal oleks kontakt maapinnaga. Sealjuures esines ka vastakaid hoiakuid tatarlaste seas antud traditsiooni suhtes, mis võib anda väljundi, et mulla panek kirstu on väljaspool Eestit sissetulnud mõjutus. Informantide suhtumises oli tunda vastuolu ja segadust seoses mulla panekuga kirstu.

TN2: „ma ei tea kus see tuli ... see komme ... aga seda vanasti ei olnud. Aga miks nad nüüd teevad niimoodi ... see on mingi komme ...“

T2: „Kirstus panevad ... aga ... noh see on juba siin ... aga näiteks õiges ... õiged matused, kirstu ei tohi üldse panna.“

TN2: „... et miks ... kust see tuli selline komme, et hakata kirstu avama ja mulda panema?“

T2: „No ma räägin sulle, et need araablased tulid siia.“

T1: „Oot ot ot ... Siin on veel üks teine asi. Siin on nüüd ... tänu selle araabia õppinuile on sihuke asi. [--] Muidu hüvastijätt, pannakse kinni, tuuakse kalmistule. Nüüd seda ... siis tehakse kaan lahti. Siis loetakse palvus. Mehed on ees, naised on taga. Niimoodi ... ja ja siis

ja siis ... kui see lõppeb ära, siis võetakse labidas ja sinna selle kirstu sisse äärtesse lastakse seda mulda või liiva.“

TN4: *„Siin võivad olla mõned inimesed ... no ütleme madalama haridusega ja ... intelligentsusega inimesed, kes ... stereotüüpe järgivad ja võivad olla ka hästi ... ranged ka olla aga see ei tähenda, et neil on õigus. Tavaliselt kui küsitakse imaami käest, kas tõesti peab nii ja nii tegema, siis ta vastab, et koraanis ei ole sellest juttu, et tehke ise nii nagu teha tahate.“*

Intervjuudest selgus, et Tallinna kogukonna informantidest pooled on kokku puutunud liiva panemisega kirstu. See on tekitanud kogukonna siseselt segadust. On neid, kes on traditsiooni omaks võtnud ja leidub ka neid, kes tunnevad ära väljaspool kogukonda endiseid traditsioone rõhuvaid uuendusi. Kirstu sisse mulla või liiva lisamine leidis kajastust vaid Tallinna kogukonna puhul. Narva kogukonna intervjuudest ei ilmnenu taolise kombe esinemist matustel.

Edasine tegevus toimub kirstu juures. Matusetseremoonia jätkub palve lugemisega kirstu juures, mis on ka peamiseks matusetseremooniaks Tallinna tatari kogukonna seas. Tallinna kogukonna matusetseremoonial seisavad mehed kirstu vahetus läheduses, naised tagapool. Ka lapsed on vastavalt soole samasoolise vanema juures ning riietusel hoitakse tagasihoidlikku joont nii värvis kui riietuses üldiselt. Naistel peab olema kõik kaetud nagu islamis kohane, kuid selle erisusega, et naiste päid katab enamasti tavaline pearätik, mitte islami traditsiooniline peakate hidžaab. Mehed kannavad tübeteikat. Lisaks selgub intervjuudest, et naised peavad olema kalmistule minnes puhtad ega tohi end lõhnastada.

T4: *„Eestis on ... tavaliselt praegu palvetatakse kalmistul ... ka vot selline islami palvetus, selline palve ġanāza.“*

TN3: *„Seal loetakse palvet. Kõik mehed seisavad ees, naised taga. Palve loetakse ja siis toimub matmine. [-] ... ja lapsed on ka seal nii ... Kui on lapsi, seisavad poisid meeste kõrval. Kui nad on tüdrukud, seisavad nad naiste kõrval.“*

TN4: *„... ġanāza see on siis surnu ... saatmine vist. Ja noh ... see kestab umbes viis minutit. Imaami eest vedamisel loetakse, palvetatakse. Kõik palvetavad.“*

T1: *„... aga siin on veel üks veel on ... Nisuke ... ġanāza ... see on nagu hüvastijätt lahkunule. Ta hüüab seal ... No see ei ole pikk. Ta hüüab need sõnad ette, hüvasti jätuks. Siis hakkab see palvus. Palvust ta seal loeb ja siis naised on taga. Mehed on ees ja see kaua ei ole noh. See on võibolla üks viis minutit.“*

Matusetseremoonia peamine osa kalmistul seisneb lahkunule palve lugemises, milles mehed ja naised seisavad kirstu vahetus läheduses kindla reegli alusel ja mitte korrapäraselt. Palve lugemise ajal seisavad mehed kirstule lähemal ning naised nende taga. Kui matusel on lapsi, siis lapsed seisavad oma samasoolise vanema vahetus läheduses – poiss isa juures, tüdruk ema juures. Kui surnukeha on kalmistule jõudnud ja ärasaatjad on kohad sisse võtnud, loetakse surnu juuresolekul *ṣalāt al-ḡanāza* palve. Pärast seda algab matmise protsess. Tatarlaste matusetraditsioonides esineb ka kolm korda mulla viskamist hauda. Narva matusetseremoonia osas puuduvad täpsustused, kuid võib vaid oletada, et tseremoonia esimeses osas, mis toimub saalis, toimitakse selliselt nagu Tallinnas toimitakse kalmistul, ning Narva-Jõesuu lähedal asuvas kalmistus matmisprotsessis osalevad ainult mehed. Peale palvust on järgmine etapp kirstu asetamine hauda ning protsessi juurde käib ka kolm peotäit mulda lahkunule. Lahkunu asetatakse mulda peaga Meka suunas.

TN1: „*Jah, ta peab peaga olema Meka poole. See peab kindlasti Meka poole olema.*“

TN3: „*Mis kõige tähtsam, kõik, kes seal on, võtavad ja viskavad oma kätega maad (mulda kirstu peale). Kumbki kolm korda. Noh, ja siis mehed ajavad ülejäänud mulla peale.*“

TN4: „*... tulevad inimesed ja panevad kolm korda mulda ...öeldes, no... Bismillah, Bismillah, Bismillah. Näiteks sellist. Et ... Allahi nimel.*“

Pärast kolme peotäit mulda aetakse haud meeste poolt kinni. Traditsioonid kalmistul jagunevad erisuste poolest kolmeks. Narva kogukonnalt saadud info kohaselt toimub matusetseremoonia esimene osa siseruumis ning teine osa kalmistul. Tallinnas toimub matusetseremoonia vaid surnuaias. Sarnane asjaolu Narva ja Tallinna vahel on see, et matmist viivad läbi ainult mehed ning ühtemoodi arvatakse matustel kõige tähtsamaks loetavaks palveks *ṣalāt al-ḡanāza*. Lisaks leidub erisusi ka Tallinnas aset leidvates matusetseremooniatel, millest võib järeldada, et olemasoleva kohaliku matusekombestiku iseloomu on hakanud mõjutama väljastpoolt tulevad tegurid. Seda põhjendab asjaolu, et mulla panek kirstu on tekitanud mitmeid reaktsioone kogukonna liikmete seas. Mainimist vajab ka tatarlaste seas ühtne arusaam matustel esinevatest käitumisnormidest, kus vali leinamine ja nutt ei ole lubatud.

T1: „*Ei tohi nutta mitte mingil juhul.. [--] Jah ... jajajaaa ... see lahkunu ... kõik tema hing näeb sind ... ta kõik tunnetab, näeb.*“

T4: „*Sellepärast islamis on ... no see on ... ei tohi ... ja on ka miks ei tohi, sellepärast, et leinajad – kui nad on või ütlevad või nutavad või ütlevad oma lauseid ... või nad ... nagu miks*

jumal võttis selle inimese ? Miks ta suri? Miks ta ... ? See on nagu vot ... nagu nad ütlevad ... kak ... nagu ... vot ... see on nagu ... [--] ... etteheide jumalale selle eest, et inimene suri.“

Tatarlaste matustel ei ole kohane näidata välja valjuhäälselt leina ning samuti pole lubatud nutmine. Selles osas on Narva ja Tallinna kogukonnad ühtsel meelel. Valjul leinal on tundlik mõju matustel osalejate religioossetele arusaamadele. Kogukonna liikmetel on arusaam valjust leinast kui solvangust kõige kõrgema suunas, sest vali lein näitab leinaja rahulolematust jumala otsuste suhtes. Kui palve on loetud, surnukeha on asetatud kirstuga hauda ning kolm korda on matuseliste poolt lisatud ka peoga mulda, siis algab matmine ja haud saab mullaga kaetud. Sellega pole matused veel lõppenud – järgneb *şadaqa*.

2.1.7. Şadaqa, rätikud

Şadaqa on tatarlaste matusetraditsioonide seas sümboolne rahaline summa, mida jagatakse matustel osalenutele, mullale ning ka surnupesijatele. Vahel jagatakse seda ka inimestele, kes kalmistule vanuse või tervise tõttu ei jõudnud. *Şadaqa* ei pruugi alati olla ka rahaline summa, vaid see võib olla mingisugune ese või linasest kangast rätik, millel on oma sümboolne tähendus. Enamasti esineb rätikute jagamist rohkem surnu pesijatele, kuid rätikuid võidakse jagada ka teistele matusel osalejatele. Intervjuudest selgub, et rätikute jagamise traditsioon on küll hääbumas, aga endiselt kogukonna liikmete seas nii meelesolev kui ka austatud komme.

T2: „Mulle toovad *şadaqa* koju, siis ma kodus ... loen koraani või lähen kalmistule. Jah, no see on kõik ... see on kõik seotud tead ... samuti see ... seitsmes seitsmes ... seitsmendal päeval, 40 päeval, kõik *şadaqa* ei ole niisama. See kõik ... koraanis öeldud.“

TN1: „Nad on nagu ... need on nagu ütleme ... nagu mälestusese. Nagu mina olen sellest aru saanud. Et sa nagu mälestad seda inimest eks ole, kes siis nagu ära suri ja ... see jääb sulle temast nagu niisugune mälestus. [--] ... antakse raha, igale ühele antakse. Mõned annavad isegi käterätikuid. Üldiselt on kombeks käterätid kätte anda. Nüüd millegipärast ei jagata neid. See oli nagu vanad inimesed rääkisid, et rätik toimib nagu omamoodi kate pattude eest järgmises maailmas. Vanad inimesed ütlesid mulle nii. Rätik tuleb kätte anda. Millegipärast pole nad nüüd rätikuid jaganud enam.“

T1: „Pesija, eks ole, kes pesevad ... siis peale matuseid isegi kui haud on kinni aetud, siis jagatakse igale pesijale või isegi nende sugulastele ... no see on juba mitu tükki. See on ... pesijatel käterätik .... või see noh ... jah ... rätik jah. Ja seda antakse isegi kui on nelikümmend päeva või aastapäeva, siis ka antakse nendele just. Siis on juba kõik saavad, kes istuvad, mitte kõigile pole vaja. 40 inimest siis 40 käterätikut jagada ... aga just nendele pesijatele.“

Şadaqa võib olla nii sümboolne ese või rahasumma, mida jagatakse pärast matmist matusel osalejate vahel. Saadud informatsioonist nähtub, et *şadaqa* võidakse ka koju tuua, kui pole võimalik matustel osaleda. *Şadaqa* suurus oleneb lahkunu ja tema lähedaste varalisest seisust. Enamasti on *şadaqa* 5–20 eurone sümboolne summa matuselistele. Mulla ning pesijate puhul on *şadaqa* suurem. *Şadaqa* 1 on oma tähendus, mille ülesanne on sümboliseerida mälestust lahkunust.

Mainimist vajab ka asjaolu, et Tallinna tatari kogukonna liikmete seas leidis mitmel korral mainimist 1939. aastal tatarlaste kuningaks nimetatud Sibgatulla Megdejevi matus (Peterson 1939: 8), kus jagati heldelt *şadaqa* 'd ka võõrastele, kes matustel osalesid.

Veel selgus saadud informatsioonist, et erinevalt Tallinna kogukonnast leidis Narva kogukonnas ka vastuseid, millest saaks järeldada, et pärast matusetseremooniast korraldatakse ka ühine söömaaeg matustel osalejatele. Seda ei tasu segamini ajada matusejärgsete kokkusaamistega, millest järgnevalt ka juttu tuleb.

T3: „...*kuid matmisprotsessis osalevad ainult mehed, naised aga jäävad koju, valmistavad matuseõhtusööki ja loevad palveid.*“

Pärast matuseid korraldatav õhtusöök pole islamis tavaline. Analüüsidest Tallinna tatari kogukonna vastuseid selgus, et kui isegi õhtusöök toimub, siis on see perekonna sisene vaikne söömine, millest ei saa järeldada, et see oleks sarnane Narvas esinevate traditsioonidega. Kui matused on toimunud, siis jätkub Tallinna tatarlaste kombestik mälestuspäevade korraldamisega. Siinkohal võib vaid oletada, et Narva kogukonna matustel aset leidev õhtusöök on kas säilinud rahvuslik traditsioon või on antud kogukonna traditsioonid saanud mõjutusi kohalikest teguritest. Kolmanda variandina võib tuua välja ka oletuse, et omapoolseid mõjutusi võisid tuua tatarlaste sekka ka nõukogude ajal Eestisse küüditatud krimmitatarlased (Mets 1991, 1).

2.1.8. Mälestuspäevad

Pärast matuseid toimuvad lahkunu mälestuseks pühendatud kokkusaamised tatarlaste seas alates matmise päevast kolmandal, seitsmendal ja neljakümnendal päeval. Kolmandal päeval on enamasti kogunemas lahkunu auks lähedaste väiksem ring. Seitsmendal päeval kutsutakse lisaks surnupesemises osalenud kogukonna liikmed ning neljakümnendal mälestuspäeva korraldamisel kutsutakse suurem osa inimesi. Kokkusaamisi mälestuspäevade pidamiseks korraldatakse kodus, restoranis või kohvikus. Kokkusaamistel osaleb ka imaam ning loeb palveid.

T1: „... ja tema kolm päeva või seitse päeva ja aasta ... see mälestuspäev hakkab matmispäevast. Hakkab pihta. Matmispäevast. Ja ja siis no kolm päeva on nagu väike ring, siis seitse päeva on nagu need inimesed kutsutud, kes pesid. 40 päeva on juba suurem osa inimesi ja siis aastapäeva.“

TN3: „Ja siis 7. päeval. Peale 7. päeva ja siis 40. päeva ja siis korraldatakse peale aastat mälestusüritusi. Venelastel on 9 päeva ja meil, moslemitel, 7 päeva. Miks 7 päeva? Sest seda loetakse matusepäevast. Mitte surma-, vaid matusepäevast. Kui inimene on maetud, siis sellest päevast arvestatakse 7 päeva. Sest teda pole veel maa (maha maetud, maaga üheks saanud nii-öelda). Ta on ikka omamoodi siin, pole maas (maha maetud, maaga üheks saanud nii-öelda). Seetõttu arvestatakse matusepäevast samamoodi 7 päeva, 40 päeva ja aasta.“

TN4: „Selle seitsmenda päeva tähistamise käigus siis istutakse laua taha ja loetakse enne söömist koraani. Ja ... Palvetatakse. Väga tähtis muuseas, et Yā-Sīn'i keegi loeb 40 päeva peale matuseid. Või peale surnu päeva.“ [–] „Kõik istuvad kõik laua taga ja umbes 10-20 minutit, imaam loeb palvetust. Pärast jagatakse şadaqa'd jälle.“

T3: „Pärast surma peetakse mälestuspäevi: 3. päeva, 7. päeva, 40. päeva, 52. päeva ja aastapäeva. Tseremoonia viiakse läbi lahkunu kodus või hauas.“

TN1: „Meil peiesid kui selliseid ei ole, aga meil on niimoodi.. [–] ... nagu maeti ära ja siis oli niimoodi, et pärast seda siis oma pere jäi kokku. Läksime koju. Istusime. Muidugi me natukene sõime ekssole, aga meil ei olnud niisugust sellist ... laud katta noodimoodi. Et seda tehaske 3. päeval. ... siis on niimoodi, et sinna kutsutakse see vaimulik, kes on siis selle inimese matnud. Siis kutsutakse sinna veel need naised, kes on aidanud surnut pesta või surnuvalves ... ühesõnaga, ja perekond. See on sihuke perekondlik selline ... ja need, kes on niiöelda aidanud ... siis istutakse. Vaimulik palvetab ja siis ... loetakse palveid ja siis ühesõnaga süüakse rahvuslikku toitu. Ja siis järgmine 7 päeva, siis on samamoodi ... ja siis on 40 päeva. Seda öeldakse, et siis lahkub inimese hing tema kehast (40. päeval). Ja siis on niisugune suurem asi, et siis tullaakse nagu kutsutakse siis ... kuna see toimub ikkagi kodus ... või vähemalt siamaani on olnud, et kui suured need elamised kellelgi on olnud. Siis kutsutakse nagu rohkem rahvast ekssole. Siis ka nagu ... nagu kaugemalt sugulased või inimesed.“

T1: „ ... istuvad lauda, tehakse kohe ... palvus ära, ekssole, palvus tehakse ära“ [–] „ ... aga siis laua taga juba kõik on lõbusad. [–] Tuletad nagu meelde seda lahkunut. Heas toonis.“

Mälestuspäevade korraldamine on sama oluline osa tatarlaste matusetraditsioonides nagu eelnevalt kirjeldatud traditsioonid. Mälestuspäevade toimumist arvestatakse just pärast

matuseid, mitte pärast surma. Igal mälestuspäeval osaleb vaimulik, kes loeb palveid. Enamasti on mälestuspäevadel pakutava söögi osas oma kindel menüü ning kõige tähtsam neist päevadest on 40. päeva mälestuskogunemine. Intervjuudest saadud info põhjal võib järeldada, et mälestuspäevade meeleolu ei ole kurb ega nukker, vaid lahkunut meenutatakse hea sõnaga. Ürituse lõpus jagatakse osalejatele *ṣadaqa*'d ning saadud infost selgus ka asjaolu, et mälestuspäevale võivad osalised ka ise sööke tuua. Mälestuspäeval laua taga istumisel on samuti omad reeglid – vaimulike kõrval istuvad mehed ning seejärel tulevad naiste istekohad. Mälestuspäevade kodus pidamise puhul on söökide valmistamine naiste ülesanne. Narva ja Tallinna tatari kogukondade vahel ilmnis ka väike erinevus mälestuspäevade pidamises. Nimelt ilmes intervjuude käigus, et ka 52. päeval peetakse mälestuspäeva Narva kogukonna seas. Tallinna tatari kogukonnas ei leidnud mainimist 52. päeval mälestuspäeva pidamine, mis näitab, et Narvas peetakse mälestuspäevi rohkem. Peale nimetatud mälestuspäevi toimub mälestuspäeva pidamine aasta pärast matmist.

2.2. Järeldused

Kõige tähtsamad matustega seotud traditsioonid, mida võib esile tuua, on koraanist *Yā-Sīn* suura lugemine lahkunule, surnukeha pesemine kogukonna liikmete poolt, *ṣalāt al-ḡanāza* palve lugemine, *ṣadaqa* jagamine ning mälestuspäevade pidamine pärast matuseid. Matuste korraldamine ei ole tatarlaste jaoks vaid lähiringkonna ülesanne, vaid sellega on seotud terve kogukond. See hõlmab nii surnukeha pesemist kui ka mälestuspäevade korraldamist ja nendel osalemist, mis toimub kogukondliku ettevõtmisena. Ehkki tänapäeval on mitmeid võimalusi teha matuseprotsess mugavamaks erinevate teenuste näol, siis tatarlaste seas pole leidnud aset mugavuste kohaldamine matusetraditsioonides. Näiteks on tatarlaste jaoks oluline sooritada lahkunud omaste pesemine just kogukonna liikmete endi poolt, sest surnupesuse on religioosselt mõtestatud tegevus, mil surnukeha puhastatakse nii füüsiliselt kui ka rituaalselt. Kõik selleks, et lahkunud oleks kergem ja on mõeldamatu, et seda teeksid kogukonna välised liikmed. Enamasti on kogukonnas kindlad inimesed, kes tegelevad surnukeha pesemisega, kuid enamik intervjuueeritavaid oli ka ise selle rituaaliga kokku puutunud ja omas isiklikku kogemust surnupesemises.

Samas tuleb välja tuua ka asjaolu, et tänapäeval on teatud osa traditsioone hääbunud tänu olemasolevatele uutele võimalustele matuseteenustes ning ühiskondlike muutuste tagajärjel. Nii näiteks võib nimetada hääbunud kombeks surnuvalvet. Ka surnupesemise protsess on muutunud hõlpsamaks, leides aset erinevates surnukuurides, millega tatari

kogukondadel on omad kokkulepped ja kes on kursis tatari matuste eripäradega. Vanasti toimus surnupesemine kodustes tingimustes.

Lisaks esineb tatarlaste matusetseremoonias uusi mõjutusi, mis on tekitanud mõningate kogukonna liikmete seas segadust. Kirst avatakse ning sinna lisatakse mulda, et lahkunul oleks kokkupuude maaga. Intervjuudest selgus, et selline komme on matusetseremooniatesse alles hiljuti sisse tulnud. Veel on säilinud komme jagada pärast matuseid *şadaqa*´d matustel osalejate, surnupesijate ning mulla vahel, milleks on sümboolne rahasumma, ese või rätikud. Pärast matusetseremooniat peetakse mälestuspäevi 3., 7. ja 40. päeval. Pärast seda peetakse mälestuspäeva aasta möödudes matmisest.

Narva ja Tallinna tatari kogukonna matusetseremooniatel ilmnes erinevusi, millest suurim oli Narva kogukonna matusetseremoonia läbiviimine, millest esimene osa toimub teatud hoone saalis ning teine kalmistul. Saalis osalevad naised ja mehed ning kalmistul osalevad ainult mehed. Tallinnas aga on matusetseremoonia vaid kalmistul, kus osalevad nii mehed kui ka naised. Narva tatari kogukonna kombestik vajab kindlasti edasist uurimist, sest uurimise käigus jäi informatsiooni väheseks, et teha suuremaid järeldusi.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö „Islami matused ja kalmistud Eestis tatarlaste kogukonna näitel“ uuris Eestis asuvaid islamikalmistuid ja tatarlaste kogukonna matusekombeid. Töö koosneb sissejuhatausest, kahest sisulisest peatükist ja kokkuvõttest. Uurimuse eesmärk oli selgitada välja tatarlaste matmiskohad Eestis ning analüüsida nende matusetraditsioonide säilimist ja kohanemist tänapäeva Eesti ühiskonnas. Teine eesmärk oli uurida spetsiifilisemalt moslemitele eraldatud kalmistuosi Eestis. Uurimustöö käigus sooritati välivaatluseid endistel ja käesoleval ajal kasutuses olevatel kalmistuosadel ning uuriti infot erinevatest teadusallikatest, Pärnu, Võru, Haapsalu, Järvamaa, Saaremaa, Valga, Hiiumaa ja Viljandi (isiklikud kirjavahetused: Pihlak 2024, Ots 2024, Pärn 2024, Mültis 2025, Riemann 2025, Tärk 2024, Pesti 2025) muuseumitelt ning Rahvusarhiivist.

Matusetraditsioonide läbiviimise uurimise käigus viidi läbi kaheksa poolstruktureeritud intervjuud üheksa inimesega: kolm silmast-silma kohtumiste, kolm telefoni teel ja kaks läbi kirjavahetuse. Üks intervjuu toimus kahe inimesega korraga. Peamiseks sihtrühmaks informantide leidmisel olid Eesti tatari kogukonna liikmed, kellel oli kokkupuuteid matusetalitustega. Esialgu keskenduti kogukonna juhtivatele isikutele ning seejärel lähtuti informantide leidmisel lumepalli meetodist. Intervjuud toimusid nii eesti kui ka vene keeles. Intervjuudest kogutud info oli mitmekesine. Analüüsist ilmnes asjaolu, et riigisisesele on kahe tatari kogukonna areng olnud erinev ning see kajastub ka matusetraditsioonide erinevates väljendusvormides. Seda nii Narva kui ka Tallinna tatari kogukonna matusetraditsioonides. Tatarlaste matusetraditsioonides on säilinud mitmed kombes, mis on ka tänapäeval kogukonnasiseselt väga olulised. Kõige tähtsamad matustega seotud traditsioonid, mida võib esile tuua, on koraanist *Yā-Sīn* suura lugemine lahkunule, surnukeha pesemine kogukonna liikmete poolt, *ṣalāt al-ġanāza* palve lugemine, *ṣadaqa* jagamine ja mälestuspäevade pidamine pärast matuseid. Teisalt ilmnes asjaolu, et kadunud on endine traditsioon nimega surnuvalve ning lisandunud on mõningastel kordadel esinev mulla lisamine lahkunu kirstu.

Kalmistuid uurides selgus, et Eestis võib leida ajaloolisi mittekasutuses olevaid islami kalmistuosi Narva Siiverti kalmistul, Tartu Raadi kalmistul, Tallinna Siselinna kalmistul ja Pärnu Alevi kalmistul, millest Pärnus asuv islami kalmistuosa ei leia seotust tatarlastega. Lisaks leidis ka viiteid, nagu oleks islami kalmistuosa asunud ka Võrus, kuid lähemal uurimisel selgus, et kuna selle info aluseks on ainult üks väljaspool nõukogude Eestit ilmunud kirjanduslik teos, siis ei saa sellest teha lõplikke järeldusi.

Tänapäeval kasutuses olevad islami kalmistuosad asuvad Tallinnas Liiva kalmistul, Tallinna lähistel Maardus ning Narva-Jõesuu läheduses Riigiküla kalmistul. Matmisi islami traditsioonidele vastavalt toimub ka väljaspool nimetatud kalmistuosaid, millest mitu korda mainimist leidis Kohtla-Järve, Sillamäe ja üks kord ka Aseri. Kasutuses olevad islami kalmistuosad on hästi hooldatud ja heas olukorras ning mainimist väärib asjaolu, et hauakividelt võib leida lahkunute pilte, mis võivad viidata kohalikele mõjutustele kalmistukultuuris.

Eesti tatari kogukonnas on veel kõrges eas inimesi, kellel on väärtuslikke teadmisi seoses tatarlaste traditsioonide ja mälestustega Eestis, sealhulgas eriti endiste kalmistuosadega Siselinna ja Siivertsi kalmistul. See annab võimaluse veel uurida tatarlaste kogukondi Eestis ka lähitulevikus ning talletada saadud infot, sest kajastusi antud kalmistutel aset leidnud kalmistukultuurist leidub vähe. Hea uurimustöö saaks ka teiste traditsioonide arengust tatarlaste seas Eestis.

Lisaks vajaks uurimist edaspidi rohkem Narvas ja Ida-Virumaal olev tatari kogukond ning nende traditsioonid, sest antud töö käigus oli selle kogukonnaga kontakt väike ning terviklikku ülevaadet ei olnud võimalik saada. Veelgi enam, huvitavad oleksid uurimustöö tulemused, mis kajastaksid lisaks Tatarstani tatarlastele ka krimmitatarlaste lugu Eestis ning seda, kas nende poolt on esinenud mõjutusi eelnevalt kajastatud tatarlaste kultuurile.

Antud uurimustööle aitas kaasa kogukonnapoolne suur huvi uurimustöö lõpptulemuse vastu ning samuti näidati informantide poolt üles suurt huvi selle vastu, et nende matusetraditsioonid saaksid teadustööna kirja pandud.

Kasutatud kirjandus ja allikad

Arhiiviallikad

Rahvusarhiivi Eesti Ajalooarhiiv.

Võrusoo aleviku 1928. aasta plaan. ERA.T-3.3.77

Rahvusarhiivi Eesti Ajalooarhiiv.

August Pallo koostatud Lutheriusu Võru koguduse 1938. aasta surnuaia plaan.
ERA.T-3.23.3804

Rahvusarhiivi Eesti Ajalooarhiiv.

Narva linna 1929. aasta plaan. ERA.T-6.3.1551

Kasutatud kirjandus

Abiline, T. 2007A. „Islam ja Tallinn. Kontaktid minevikust tänapäevani“. *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat*, toimetanud S. Mäeväli. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoja OÜ.

Abiline, T. 2007B. „Tatarlased Tallinnas 1930. aastatel“. *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat*, toimetanud S. Mäeväli. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoja OÜ.

Abiline, T. 2008. *Islam Eestis*. Tallinn: Huma

Ahaddour, C., Broeckert, B. 2017. „Muslim burial practices and Belgian legislation and regulations: a comparative literature review“. *Mortality* 22 (4): 1–18.

Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. RA, Eesti Ajalooarhiiv ja Tartu Ülikool. <https://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/site/aaut>

„Белорусские татары. Интеграция мигрантов и сохранение традиций“. 2021. Blogi Pikabu.ru. 21. oktoober 2021.

https://pikabu.ru/story/beloruskie_tataryi_integratsiya_migrantov_i_sokhranenie_tradiy_8514789. Vaadatud 28. märts 2025.

Green, J., Green, M. 2006. „Dealing with Death: A Handbook of Practices, Procedures and Law“. London ja Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.

Giedz, M. 2013. „Tatarzy króla jegomości“. *Archiwum Poznaj Świat* 12: 94–99.
<https://poznaj-swiat.pl/article/1273/tatarzy-krola-jegomosci>. Vaadatud 25. märts 2025.

Halevi, L. 2011. „Muhammad's Grave: Death Rites and the Making of Islamic Society“. New York: Columbia University Press.

Hommik-Mrabte, K., Hunt, A. 2011. „Mida teha kui keegi sureb?“. *Eesti moslemite kuukiri Iqra* 21.

- Hommik-Mrabte, K., Hunt, A. 2011. „Surnu matmiseks ettevalmistamine“. *Eesti moslemite kuukiri Iqra* 21.
- Hussain, T. 2017. „*The European Muslims You Have Never Heard About*“. Blogi. <https://www.bahath.co/food-nd-travel/2016/3/3/the-european-muslims-you-have-never-heard-about-aba4l>. Vaadatud 28. märts 2025.
- Jürgenstein, A., Rutopõld, G. ja Wöhrmann, E. 1937. „Igawene puhkus kalmistu rahu“. *Postimees*, 21. november 1939.
- Kabanov, F. 1929. „Eesti: Narva plaan aastast 1929“. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Narva_linna_plaan,_1929.jpg. Vaadatud 26. märts 2025.
- Kangro, B., Uibopuu, V. 1957. „Meie maa. 4. osa. Lõuna-Eesti: Eesti Sõnas ja Pildis“. Lund, Rootsi: Eesti Kirjanike Kooperatiiv AB.
- Kann, T. 2012. „Alevi kalmistust koledalt ja kaunilt“. *Pärnu Postimees*, 25. august 2012. <https://parnu.postimees.ee/949986/alevi-kalmistust-koledalt-ja-kaunilt>. Vaadatud 26. märts 2025.
- Kester, B. 2014. „Tatar cemetery > Belarus > Europe“. *Around in the world in 80 clicks*, Reisiblogi. <https://www.traveladventures.org/continents/europe/mir-tatar-cemetery.html>. Vaadatud 25. märts 2025.
- Koov, H. 2019. „Tõrma Türgi hukkunud sõjavangid“. *MTÜ monumentide e-Kataloog*. <https://www.monument.ee/rakvere-vald/torma-turgi-hukkunud-sojavangid>. Vaadatud 25. Märts 2025.
- Koraan*. 2007. Tõlkinud H. Udam. Tallinn: Avita.
- Laherand, M.-L. 2012. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp
- Leimus, I., K. Karro ja M. Smirnova. 2020. „A new find of Islamic coins from Pusi near Tartu“. *Archeological Fieldwork in Estonia, 2020*.
- León, J.L. De, Basterretxea, I. 2023. „Dealing with Death in a Secular Society: The Case of Muslim Burials in Spain“. *Religions* 14 (7): 825.
- Lepa, E. 2016. „Eesti islamikogukonna dünaamika: senine arengulugu ja praegune olukord“, *Usuteaduslik ajakiri* 2 (70).
- Lige, C.-D., Orro, O. 2007. „Igaviku paigad kaasaegses linnaruumis. Tallinna hüljatud kalmistud“. *Muinsuskaitse 2007 aastaraamat*. Tallinn: Muinsuskaitseamet
- Linnas, R. 2004. „Islam Eestis“. *Akadeemia* 9: 1988–2019.
- Luiga, E. 1929. „Gripp murrab wanu inimesi“. *Päewaleht*, 9. märts 1929.

- Mets, M. 1991. „Tatarlased Krimmi tagasi“. *Päevaleht*, 8. august 1991.
- Miškinienė, G., C. Cayenas, G. Schulcs, M. Stankevicius, V. Kimbrytė. 2021. „Istorinės Lietuvos totorių kapinės. Trys stotelės“. <https://www.truelithuania.com/top-10-muslim-tatar-sights-in-lithuania-3983>. Vaadatud 28. märts 2025.
- Muratuly, Zh. Zh., Mukhametshin, R. M., Zamaletdinov, R. R. 2018. „Las principales etapas del renacimiento del Islam en Tatarstán“. *Dilemas contemporáneos: Educación, Política y Valores* 51.
- Mülts, R. 2025. E-kiri autorile, 15. aprill 2025.
- Palk, C. 1910. „Uemad sõnumid“. *Saarlane : üleüldine politika ajaleht maa- ja linnarahvale*, 22. september 1910.
- Peensoo, P. 1997. „Maardu linn avas uue kalmistu“. *Eesti Päevaleht*, 1. november 1997.
- Pesti, O. 2025. E-kiri autorile, 15. aprill 2025.
- Peterson, A. 1939. „Tatarlaste kuninga matus Tallinnas. Sibgadulla Megdejevi muldasängitamisel jagati matustelistele 1000 krooni. Surnu maeti näoga Mekka poole“. *Uudisleht*, 14. aprill 1939.
- Pihlak, J. 2024. E-kiri autorile, 19. november 2024.
- Pärn, A. 2024. E-kiri autorile, 14. november 2024.
- Rieman, P. 2025. E-kiri autorile, 25. jaanuar 2025.
- Ringvee, R. ja E. Račius. 2012. „Estonia“. *Yearbook of muslims in Europe* 4, toimetanud J. S. Nielsen, S. Akgönül, E. Alibašić, E. Račius. Leiden: Brill.
- Rohtmets, P. 2017. *Riik ja usulised ühendused*. Tallinn: Printon.
- Sadykova, R., Sayfutdinov, D. 2009. „Похоронные обряды татар“. *Гасырлар авазы – Эхо веков* 3–4: 297–307. <https://cyberleninka.ru/article/n/pohoronnye-obryady-tatar>. Vaadatud 26. märtsil 2025.
- Spatolya LLC. Valgevenes asuvate haudade haldusteenus. <https://grave.by/tatars.html?language=en>. Vaadatud 25. märts 2025.
- Zelenkov, V. 2006. „Старое мусульманское кладбище“. *Библиотека Минчанина- >Прогулки*. <http://minchanin.esmasoft.com/walks/tatar/index.html>. Vaadatud 28. märts 2025.
- Žemaitis, A. 2017. „Top 10 Muslim (Tatar) Sights in Lithuania“. <https://www.truelithuania.com/top-10-muslim-tatar-sights-in-lithuania-3983>. Vaadatud 28. märts 2025.

Ščerbinskis, V. 2016. „Latvia“. *Muslim Tatar Minorities in the Baltic Sea Region* 20, toimetanud I. Svanberg, D. Westerlund. Leiden: Brill.

Tartu Kalmistu koduleht

<https://gis.tartulv.ee/kalmistud/?page=Ajalugu&views=Muhameedlaste-ja-Vana-Juudi-kalmistu>. Vaadatud 25. märts 2025.

The Hadith of the Prophet Muhammad (سَلَمٌ وَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ) at your fingertips. <https://sunnah.com/>. Vaadatud 25. märts 2025.

Tritton, A. S. 2012. „Djanāza“, Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English), toimetanud P. Bearman.

https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_1985

Tupits, A. 1929. „Gripp ülikoolis“. *Kaja*, 20. veebruar 1929.

„Vinkšnupių kaimo totorių senosios kapinės“ (Vinkšnupiai küla tatari vana kalmistu). 2025.

Kultūros vertybių registris (Leedu kultuuriväärtuste register). Unikaalne objektikood: 23068. <https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-detail/1126c2c1-eca9-40e0-a798-92a19317fa53>. Vaadatud 26. märts 2025.

Lisa 1

Küsimustik

Uurimustöö „Islami matused Eestis Tatarlaste kogukonna näitel“

1. Kui kaua Te olete olnud tatari kogukonna liige?
2. Millised on olnud Teie kogukonna liikmete peamised matmiskohad Eestis?
3. Palun kirjeldage Teie jaoks olulisi matusetraditsioone.
4. Mitmel islami matustel Te Eestis olete osalenud?
5. Millal need matused toimusid?
6. Kuidas on toimitud liikme lahkumise korral?
7. Mitu päeva peale surma toimuvad matused?
8. Milliseid traditsioone viiakse läbi peale surma ja enne matuseid? Kus neid traditsioone läbi viiakse?
9. Kus ja kelle poolt viiakse läbi matusetseremoonia (nt palvus)?
10. Kes võtab matuste korraldamise enda kanda?
11. Kuidas/kus valmistatakse surnukeha ette matusteks? Kes valmistab surnukeha ette?
12. Kuidas on surnukeha asetatud kirstu? Hauda?
13. Kuidas tähistatakse haudasid peale matuseid?
14. Millised traditsioone viiakse läbi seoses lahkunuga peale matuseid?
15. Milline on naiste ja meeste roll matuste läbiviimisel?
16. Kui oluline on see Teie jaoks, et matused oleksid korraldatud vastavalt islami traditsioonidele?
17. Kui oluline on see Teie jaoks, et matused toimuksid islami kalmistul?
18. Mis on Teie jaoks kõige tähtsam matuste juures (ilma milleta ei ole matus õigesti ja islamile kohaselt läbi viidud)?
19. Kas neid olulisi aspekte on lihtne Eestis kohaldada?
20. Milliseid probleeme on tulnud ette islami matuste korraldamisega Eestis? Milliseid puudujääke olete märganud/kogenud?
21. Kuidas Te suhtute surnukeha tuhastamise? Ümbermatmisse? Pealematmisse?

Summary

Islamic Funerals and Cemeteries in Estonia: The Example of the Tatar Community

The traces of Islam in Estonia goes back to the 10th century, as evidenced by the discovery of Arabic coins near Lake Peipus in the village of Pusi in 2010. However, the first evidence of a stable Muslim community in Estonia emerges in the 18th century. Earlier traces suggest Tatar settlers remained in the region after the Livonian War. The first official Muslim organization was registered in Narva in 1928, followed by another in Tallinn in 1940. After Estonia regained independence, the Tatar Cultural Society, established in 1988, led to the formation of today's Estonian Islamic Congregation. Besides Tatars, Turkish Muslim prisoners of war from the Russo-Turkish War (1877–1878) also contributed to the Islamic presence in Estonia.

The bachelor's thesis consists of an introduction, two main analytical chapters, and a conclusion. The first chapter offers an overview of Islamic cemeteries in Estonia, especially those associated with the Tatar community. The second chapter focuses on the collected data from the interviews and its analysis concerning Islamic funeral practices and their adaptation to Estonian society, with an emphasis on the Tatar community.

Previous research has addressed Muslim cemeteries in Estonia to some extent, mainly through the works of Raine Linnas, Ringo Ringvee, and Priit Rohtmets, while Ege Lepa has analyzed the development of the Islamic community in Estonia. However, there has been no detailed study on the adaptation of Islamic funeral practices in Estonia. Studies from other countries illustrate how Islamic communities abroad have adjusted their burial practices to local laws, such as the use of coffins in Spain and Belgium due to health regulations or soil instability.

The main objective of this thesis is to investigate where Tatars in Estonia conduct burials today and how their funeral traditions have been preserved or adapted. The study aims to provide a more detailed overview of Islamic cemetery sections in Estonia, a topic previously only briefly mentioned in literature. Tatars are a minority community in Estonia and their traditions have evolved under external influences, making it vital to document and preserve knowledge of their burial customs and cemetery culture.

The theoretical part of the thesis is based on prior research, archival cemetery plans, digital archives (e.g., National Archives of Estonia, DIGAR), museum correspondence, and

interviews with key community figures. Key literature includes works by Leimus, Linnas, Ringvee, Rohtmets, Lepa, and international studies on Islamic funerals outside Islamic countries by Halevi, Green, Ahaddour, and León.

The research methods involved fieldwork at known Islamic cemetery sections in Estonia (both in use and abandoned) and conducting semi-structured interviews with members of the Estonian Tatar community. Eight interviews with nine individuals were conducted via face-to-face meetings, telephone, and written communication. A snowball sampling method was employed to find informants, focusing initially on community leaders. Interviews were conducted in Estonian and Russian, and the data were analyzed using content analysis to identify recurring themes and practices.

The results revealed notable differences between the funeral traditions of Tatar communities in Narva and Tallinn. Historical Islamic cemetery sections are in Narva (Siivertsi Cemetery), Tartu (Raadi Cemetery), Tallinn (Siselinna Cemetery), Rakvere (Tõrma Cemetery) and Pärnu (Alevi Cemetery). Pärnu Alevi Cemetery is not directly linked to the Tatar community. Also, no evidence was found for Islamic cemeteries in Viljandi, Haapsalu, Saaremaa, Järvamaa, Hiiumaa, or Valga.

Nowdays, active Islamic Cemeterys are in Tallinn (Liiva Cemetery, Maardu Cemetery) and near Narva-Jõesuu (Riigiküla Cemetery). Also, there are islamic burials being held in Sillamäe and Kohtla-Järve.

This research provides valuable insights into the unique evolution of the Tatar community's burial customs and Islamic cemetery culture in Estonia, contributing to broader studies of Islamic communities in non-Muslim majority countries.

Annotatsioon

Käesolev bakalaureusetöö keskendub islami kalmistute ja tatarlaste matusetraditsioonide uurimisele Eestis. Matusetraditsioonide analüüs on põhinenud kvalitatiivsel uurimismeetodil kasutades poolstruktureeritud intervjuusid. Kalmistute uurimine on läbi viidud välivaatluste, arhiivmaterjalide ja intervjuudest saadud teabe abil. Töö tutvustab kogutud andmeid tatarlaste matusetraditsioonide kohta ning käsitleb kalmistute arengut ja käesolevat seisundit.

Märksõnad: islam Eestis, tatarlased Eestis, islami kalmistud Eestis, islami matused Eestis

Lihtlitsents töö avaldamiseks

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Nansy Raudsik ,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Islami kalmistud ja matused Eestis tatarlaste kogukonna näitel“, mille juhendajad on Helen Haas ja Ege Lepa, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Nansy Raudsik

22.04.2025